

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 53, 2010, pp. 36--66

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Maria Wolrath Söderberg, Södertörn University.

Title "Aristotle's enthymeme: syllogisms or creative processes?" [Aristoteles enthymem: slutledningsformer eller meningsskapande processer?].

Abstract The Enthymeme, which is a central concept in Aristotle's rhetoric, is also one of his most debated notions. A majority of the interpretations proceed from Aristotle's own words "the enthymeme is a kind of syllogism" and most of them understand the enthymeme as a reduced syllogism or a syllogism based on the plausible. In this article different views of the Aristotelian enthymeme are examined, and an alternative outlook inspired by Aristotle's own examples, is put forward. This is a suggestion that takes into consideration the context dependence, the dialogical nature and the need for presence (in a Perelmanian sense), in human communication and construction of meaning. The enthymeme is here viewed as a discursive process in which the reasoning of the speaker connects with the listener's structures of meaning. An important phenomenon in this process is the establishment of coherence.

Keywords enthymeme, Aristotle, discursive process, coherence, topos.

*Maria Wolrath Söderberg är adjunkt vid Institutionen för kommunikation medier och it, Södertörns Högskola.
E-mail: maria.wolrath-soderberg@sh.se*

Maria Wolrath Söderberg:

Aristoteles enthymem: slutledningsformer eller meningsskapande processer?

Aristoteles enthymem har ofta beskrivits som en syllogism som antingen saknar en premiss eller som bygger på det osäkra. Det är tolkningar som har växt fram i relief mot logiken och som får konsekvenser för vad vi ser och inte ser när vi studerar mänsklig kommunikation. I artikeln undersöks några sådan tolkningar av enthymemet. Dessa ställs sedan mot ett alternativt betraktelsesätt där enthymemet ses som en diskursiv process där talarens resonemang aktiverar lyssnarens meningsstrukturer så att det uppstår någon form av koherens.

I många år har jag tvärsäkert påstått inför mina studenter att enthymem är syllogismer med underförstådda premisser, för att sedan lämna fältet för att koncentrera mig på annat som jag har uppfattat som viktigare. Jag kunde se nyttan av begreppet syllogism för att förstå logik, men jag kunde inte på samma sätt förstå poängen med begreppet enthymem vare sig för att analysera eller praktisera retorik. Övningar av slaget ”hitta det underförstådda i enthymemet” kunde visserligen vara lite kul, särskilt i studier av propaganda, men ofta blev de ifyllda leden antingen så självklara och allmänna att de framstod som banala, eller så upplevde jag dem som så godtyckliga att de saknade värde. I mitt arbete med att kartlägga den retoriska toposlärares tradition, som är en viktig del av min avhandling om toposlärares pedagogiska potential, blev jag emellertid tvungen att förhålla mig till enthymembegreppet. Det trängde sig på från alla håll i kommentarer till Aristoteles *Retorik* och *Topik*.

Olika uttalade eller outtalade synsätt på enthymemet föreföll strukturera tolkningar och till och med översättningar av Aristoteles topostankar. Därför beslöt jag mig för att ta mod till mig och stirra enthymemet i vitögat. I början framstod enthymembegreppet som notoriskt slipprigt och dessutom farligt – tolkningsdebattens kombattanter ägnade sig åt hätska utfall med filologiska argument och det är konster som jag inte behärskar. Dessutom kunde jag inte komma underfund med enthymemet som en reducerad syllogism. Det var först när jag satte igång med att närmare granska Aristoteles *topoi enthymematôn*, det vill säga hans *topos*¹ för produktion av enthymem, som enthymemet liksom öppnade sig för mig. Det var tre insikter som gjorde skillnad. Jag såg hur exemplen på enthymem i presentationen av Aristoteles *topoi enthymematôn* mera liknar figurer än syllogismer, att de helt enkelt sällan rör sig om slutledningar som kan reduceras till formellt giltiga syllogismer, även om det skulle vara möjligt att fylla i dem med det som saknas. Jag lade också märke till att Aristoteles enthymem *in action*, även om led är outtalade, förutsätter långt mer komplexa och partsgemensamma förståelsehorisonter än de förment motsvarande premisserna i syllogismer. Och sist, men kanske viktigast, att enthymem fordrar ett samspel mellan talaren och lyssnaren (eller mellan två samtalspartners) som sträcker sig betydligt längre än till fylleri av outtalade led. Detta sammantaget inspirerade mig att vända på resonemanget och prova att se syllogismer som reducerade, eller åtminstone hårt reglerade, enthymem. Det motiverade mig också att testa att betrakta enthymem som handlingar eller diskursiva processer, snarare än som artefakter.

Nu är jag inte den enda person som har sett problem i den traditionella argumentationsanalysens enthymemdefinitioner och jag är inte heller ensam om att se öppningar av liknande slag. Jag har fått god hjälp att utveckla mina funderingar av en mängd Aristotelesuttolkare och andra enthymemtänkare, vilket jag söker göra reda för i den föreliggande artikeln. Efter vägen har jag landat i ett betraktelsesätt som ser enthymem som diskursiva processer² där talarens resonemang hakar tag i lyssnarens meningsstrukturer så att det uppstår någon form av koherens.³ En konsekvens av ett sådant synsätt är att enthymem kan ta många olika former, med olika funktioner och verkningar, som vi tenderar att missa om vi inskränker oss till att studera enthymem som kan omformuleras som syllogismer. Detta är särskilt allvarligt om den förra typen av enthymem har en betydelsefull roll i vårt meningskapande utanför logikens slutna rum. En annan konsekvens är att lyssnaren blir en medaktör i skapandet av enthymemet, men inte bara genom att fylla i det som sak-

- 1 På grekiska används *topos* för singularis och *topoi* för pluralis (och *topik* för toposlära eller samling av *topos*). Jag har av skäl som jag redogör för i min kommande avhandling valt att försvenska till *topos* i både singularis och pluralis. När jag syftar på Aristoteles 28 enthymemtopos i *Retoriken* kallar jag dem däremot *topoi enthymematôn* som han själv gjorde. Även i *Topiken* återfinns vi emellertid *topos* för enthymem, men dem behandlar jag inte specifikt i denna text.
- 2 Min kollega Lennart Hellspong föreslår termen samhandling för att markera det intentionella i processen.
- 3 Utifrån ett sådant synsätt blir *topoi enthymematôn* förslag till sådana diskursiva procedurer som kan tänkas ha en särskild potential att skapa koherens mellan talarens tes och lyssnarens meningsstrukturer.

nas (i enlighet med Bitzers förslag från 1959⁴) utan genom igenkänning, identifikation och iscensättning, och genom att koppla hela nät av försanthållanden och mening till talarens resonemang. En tredje konsekvens av att se enthymem som gemensamma diskursiva meningsskapande processer är att de blir kontingenta, momentana⁵ och situerade, till skillnad från syllogismer som är oberoende av tid, rum, kontext och till och med innehåll.

Denna artikel börjar med en diskuterande genomgång av några av de mest inflytelserika sätten att se på enthymem och leder sedan fram till en syn på enthymem som sådana processer där lyssnarens meningsstrukturer bildar koherens med talarens resonemang.

Enthymemet som en slutledningsform

Sedan många decennier har det pågått en animerad forskningsdiskussion om hur man ska förstå enthymem i allmänhet och Aristoteles enthymem i synnerhet.⁶ De flesta uttolkare ansluter sig till en eller två, av tre, olika tolkningsriktningar. Alla tre tolkningarna ser enthymemet som en slutledningsform och tecknar sin beskrivning mot bakgrund av syllogismen.⁷ I det första fallet säger man att ett enthymem karaktäriseras av att det är en syllogism som saknar en eller flera premisser. När det gäller just Aristoteles enthymem säger man ofta att premisserna är underförstådda för att de inte behöver uttalas när publiken redan omfattar dem. I det andra fallet säger man att det som skiljer enthymemet från syllogismen är att det arbetar med doxa medan syllogismen bygger på episteme. Bland retoriker och dialogforskare förekommer ofta en tredje karaktärisering, nämligen att till skillnad från när det gäller syllogismen, så är lyssnaren medskapare av enthymemet och det är detta som ger det dess övertygande kraft.

Enthymemet som en syllogism som saknar något

I filosofisk tradition beskrivs enthymem ofta som syllogismer som saknar något.

4 Lloyd Bitzer, "Aristotle's Enthymeme Revisited", i: *Quarterly Journal of Speech* 45 (1959).

5 Man skulle kunna säga kairotiska.

6 Enligt Gaines är enthymemet det mest intensivt studerade av alla Aristoteles begrepp bland amerikanska forskare inom *English* och *Communications*. Gaines menar att detta intresse för enthymemet inom forskningen också i hög grad har präglat amerikansk retorikundervisning. Robert Gaines, "The Contemporary Art of Practical Discourse", i: Gross, et al. (red) *Rereading Aristotle's Rhetoric*, (Southern Illinois University Press, Carbondale, 2000).

7 Olika uttolkare har haft olika argument för att hävda den ena eller andra tolkningen av Aristoteles enthymem. Några hävdar sin tes mot bakgrund av vad Aristoteles säger om enthymemet. Andra har tolkat hans exempel, vissa har studerat vad kringresonemangen ger anledning att anta, somliga har utgått från den idéhistoriska kontexten och ytterligare andra har sökt förstå vad Aristoteles borde mena. Flera av dem har kritiserat varandra för att välja en annan ansats än de själva valt. Jag inser att det är dumdrigt, på gränsen till dödsföraktande, att ge sig in i denna debatt utan att själv vara filolog, och försöker därför att i möjligaste mån undvika att säga något om vad Aristoteles kan ha menat. Min ambition är istället att se hur Aristoteles enthymem, men framför allt enthymem i allmänhet, kan förstås.

Aristoteles presenterar själv enthymem som ett slags syllogismer (*Retoriken* 1395b)⁸ och säger att enthymemet dras från färre premisser än i den ursprungliga (eller bakomliggande) syllogismen (1357a).⁹ Med detta som auktoritetsstöd har många senare tänkare definierat enthymemet som en ofullständig syllogism där en eller flera propositioner är utelämnade. Låt oss kalla detta en *formell* entymemförståelse.

Ett enthymem skulle alltså vara en syllogism minus ett led. En inte ovanlig tolkning är att det då rör sig om en kvalitativt sämre slutledning. Port Royal-filosoferna Antoine Arnauld och Pierre Nicole som skrev den inflytelserika *La Logique ou L'Art de Penser* kallade exempelvis enthymemet för en syllogism som är perfekt i tanken men ofullkomlig i uttrycket.¹⁰

Aristoteles anger själv två skäl för att inte nämna alla syllogismens led i enthymemet, nämligen att ett överflöd av självklar information riskerar att göra argumentationen otydlig eller långrandig och att det är ett slöseri med ord att säga det som är självklart (*Retoriken* 1395b). Orsaken till att utelämnas en premiss eller slutsats kan vara att den inte behövs. Det kanske till och med skulle kunna uppfattas som en förolämpning mot lyssnarens intelligens med för mycket redundans.

Bakom detta resonemang kan man se antagandet att enthymem i grunden är former för (mer eller mindre) logisk slutledning. William Grimaldi till exempel ser det så och Gary Cronkhite betonar att enthymem är en beståndsdel i en retorisk deduktion.¹¹ Det här är emellertid en ifrågasatt karaktärisering av enthymemet. Flera uttolkare har påpekat att det är en tolkning med *episteme* som måttstock, bland annat James McBurney och Thomas Conley.^{12,13} Med en sådan utgångspunkt ser vi

- 8 Jag har använt mig av flera översättningar av *Retoriken*. Främst har jag anlitat Kennedys: *Aristotle, On Rhetoric: a Theory of Civic Discourse* (Oxford University Press, Oxford, 1991), Freeses: *Aristoteles, On Rhetoric* (Loeb, Harvard University Press, London, 1994) och Hastrups: *Aristoteles, Retorik* (Museum Tusulanums Forlag, København, 1991), men jag har även tagit hjälp av Coopers: *Aristoteles, The Rhetoric of Aristotle* (Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J, 1960) samt Cope och Sandys: *Aristotle, The Rhetoric of Aristotle: with a Commentary* (University Press, Cambridge, 1877). När olika översättare har gjort olika tolkningar (där skillnaden är betydande) har jag tillämpat vad man skulle kunna kalla triangulering. Det vill säga att jag har ställt tre översättningar mot varandra och med hjälp av översättarnas noter och andra kommentatorers kontextkännedom sökt bilda mig en egen uppfattning.
- 9 Den vetenskapliga demonstrationens syllogismer går Aristoteles igenom i *Första analytiken, Aristotle, The categories; On Interpretation; Prior analytics* (Harvard University Press, London, 1983).
- 10 Antoine Arnauld och Pierre Nicole, *Logic, or, The art of thinking* (Cambridge University Press, Cambridge, 1996), del 3 kap 14.
- 11 William Grimaldi, "Studies in the Philosophy of Aristotle's Rhetoric" i: *Hermes* 25 (1972), Gary Cronkhite, "The Enthymeme as Deductive Rhetorical Argument" i: *Western Speech* no. 30 (1966).
- 12 James Howard McBurney, "The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory" i: *Speech Monographs* no. 3 (1936). Thomas Conley, "The Enthymeme in Perspective" *Quarterly Journal of Speech* 70 (1984).
- 13 Invändningar mot att reducera enthymemet till en formell slutledning har torgförts då och då sedan renässansen, men ignorerats, vilket Thomas Conley påpekat. Han lyfter fram exempel som G. Pacio på femtonhundratalet, J. Facciolati på sjuttonhundratalet och den skotske filosofen Sir William Hamilton på artonhundratalet. Conley, "The Enthymeme in Perspective", s 183, not 3.

sylogismen som mönster och enthymemet som en kanske nödvändig, men egentligen ganska otillfredsställande ersättning. Idén om att enthymem kan fyllas på med det som saknas och då bli syllogismer är problematisk av flera skäl. Ett är att många resonemang som vi i (icke-formell) argumentation accepterar som giltiga faktiskt inte går att ”åter”-skapa som formellt korrekta syllogismer, exempelvis analogier och personargument.¹⁴ När vi tänker oss enthymem som ofullständiga syllogismer så föreställer vi oss att verkligheten i bästa fall skulle kunna beskrivas på samma sätt som matematiken. Då blir den retoriska argumentationen en förenklad, inkomplett, eller i värsta fall falsk, logik.

En skola som ifrågasatt att enthymem restlöst kan beskrivas som ofullständiga syllogismer är pragmadialektiken med Frans van Eemeren i spetsen. van Eemeren och hans kollegor förklarar vardagsargumentation som baserad på *två* samverkande principer – en logiskt strukturerande och en pragmatisk. Van Eemeren menar att medan logikens argumentation kan fångas i formaliserat språk och strukturer som *modus tollens* och *modus ponens*, så måste beskrivningen av vardagens argumentation kompletteras med en pragmatisk nivå som van Eemeren kallar argumentationsscheman. Dessa argumentationsscheman kan vara av symptomatisk karaktär (eller vad jag skulle kalla metonymisk), exempelvis baserade på ett exempel eller en representativ del. De kan vara av analogisk karaktär, det vill säga bygga på en likhetsrelation. De kan också vara kausala, det vill säga bygga upp samband där godtagandet av ett argument medför godtagande av slutsatsen. Även om van Eemeren här frångår synen på enthymemet som en ofullständig syllogism är det fortfarande fråga om en strukturell eller formell definition av enthymemet (till skillnad från en materiell). Skillnaden är den att van Eemeren ser att andra former än de formallogiska kan vara giltiga för människor i vardaglig argumentation. På så vis lägger van Eemeren till en pragmatisk synvinkel i synen på enthymemet (även om han inte tar bort den logiska).¹⁵

En annan variant på karaktärisering av enthymemet som en reducerad eller nyanserad syllogism är att se det hela ur en psykologisk synvinkel.

Enthymemet som något som blir till när publiken fyller i det som saknas

En vanlig tolkning av enthymemet bland retoriker och argumentationsforskare är att visserligen betrakta det som en syllogism som saknar något, men utgå från att det inte är ett misstag, eller från att man utelämnat något onödigt. Istället antar man att bristen fyller en funktion. Detta är ett synsätt med gamla anor. Thomas Conley lyfter fram antika tänkare som Minoukianos på tvåhundralet och Alexander av Aphrodisias på trehundralet som båda påpekar att ett enthymem innebär en komprimering som förutsätter att lyssnaren bidrar mentalt med det som saknas.

14 Vilket McBurney påpekade redan 1936.

15 Frans Van Eemeren och Rob Grootendorst, *Argumentation, Communication and Fallacies* (Lawrence Erlbaum, Hillsdale, 1992).

Emellertid verkar de mena att det som kan utlämnas är sådant som har sagts tidigare.¹⁶

Den psykologiska effekten av detta utelämnande har uppmärksamrats på senare tid, men Arnauld och Nicole påpekade redan på 1600-talet, visserligen lite ned-sättande, att utelämnande av premiss eller slutsats smickrar åhöraren och får honom att känna sig intelligent.¹⁷ Det faktum att lyssnaren själv måste fylla i gör också att intrycket blir starkare och mer livfullt. Lloyd Bitzer hävdar, helt utan förklenande ton, att det som särskiljer enthymemet från syllogismen är dess psykologiska verkan. Det är genom att publiken är medskapande i enthymemet som det når sin effekt. Bitzer söker, som så många andra, stöd hos Aristoteles, men i *Första analytiken* (24a-b) där Aristoteles skiljer mellan demonstrativ bevisföring och dialektisk bevisföring. Demonstratören *lägger fram* sina premisser medan dialektikern *frågar sin samtalspartner* efter dem. Samma sak gäller retorn. Även han frågar sin publik efter premisser de redan har. Skillnaden mellan dialektik och retorik i det här avseendet är att de har olika mål. När det gäller dialektik så kan det kritiska arbetet börja först när de båda samtalande har enats kring en proposition. I retoriska situationer frågar talaren efter premisser eftersom övertygande inte kan äga rum om inte publiken ser en tes eller handlingsmaning som rimlig utifrån premisser som de omfattar. Om de emellertid gör det så bidrar de till att övertyga sig själva.¹⁸

Det faktum att lyssnaren själv kan fylla i enthymemet med sin egen erfarenhet och därmed legitimera det med premisser som är relevanta för honom själv, ger enligt denna teori enthymemet dess övertygande kraft. Anders Sigrell pekar på effekten av att lyssnaren är aktiv (och inte passiv) i processen.¹⁹ Både Richard Lanigan och Carl Holmberg menar att det som karaktäriserar enthymemet är att publiken kan fylla i hålet i syllogismen med det som de själva finner rimligt och viktigt.²⁰ Det är att hålet är öppet, odefinierat och mångtydigt, som är poängen. Slutledningen blir talarens och lyssnarens gemensamma, men den kan se olika ut för de olika parterna.²¹ På så vis är enthymemet dialogiskt. Det innebär en öppning för samtalspartnern. Syllogismen tillåter inte dialog på samma sätt.

Aristoteles säger att om premisserna är välbekanta så finns ingen anledning att nämna dem, för lyssnaren fyller själv i (*Retoriken* 1357a). Däremot säger han inte att

16 Conley, "The Enthymeme in Perspective".

17 Arnauld och Nicole, *Logic, or, The art of thinking*, del 3 kap 14.

18 Bitzer, "Aristotle's Enthymeme Revisited". Detta är något som också Christopher Tindale betonar och utvecklar. Tindale, *Acts of Arguing: A Rhetorical Model of Argument* (State University of New York Press, 1999).

19 Anders Sigrell, *Att övertyga mellan raderna: en retorisk studie om underförståddheter i modern politisk argumentation* (Åstorp: Rhetor förlag, 2001).

20 Richard Lanigan, "Enthymeme: The Rhetorical Species of Aristotle's Syllogism" *Southern Speech Communication Journal*, no. 39 (1973). Carl Holmberg, "Dialectical Rhetoric and Rhetorical Rhetoric" *Philosophy and Rhetoric*, no. 10 (1977).

21 En intressant partiell invändning mot denna tanke finns i Sally Jackson och Scott Jacobs, "Structure of Conversational Argument: Pragmatic Bases for the Enthymeme" *Quarterly Journal of Speech*, no. 66 (1980). De menar att poängen inte är att publiken fyller i det som fattas – utan att de inte protesterar mot de premisser som underförstås av talaren. Jag är emellertid av skäl som jag lägger fram senare kritisk till denna tolkning.

lyssnaren är medskapande i själva enthymemet. Det har föranlett kritiker att invända att detta är en anakronistisk tolkning. George Kennedy har exempelvis påpekat att eftersom Aristoteles hävdar att enthymemet är en del av den bevisföring som talaren måste skapa (1355a), så avser han att det är helt oberoende av lyssnaren. Aristoteles kan alltså inte ha menat att publiken är medskapande, enligt Kennedy.²² Själv tycker jag att det är att tolka Aristoteles för långt. När Aristoteles säger att enthymem är bevis som talaren måste skapa, så måste det enligt min mening förstås i relation till sådana bevis som finns utanför talaren, som till exempel vittnen och kontrakt. Han ställer det inte i relation till lyssnaren. Och det är klart att det är talaren som måste skapa förutsättningarna för enthymemet, men man kan ändå mena att det inte *verkar* förrän lyssnaren är medskapande. Man kan till och med förfäktat att det inte är ett enthymem förrän lyssnaren deltar i produktionen av det.

Ett tredje sätt att karaktärisera enthymemet i förhållande till syllogismen är att hävda att det verkar i frågor där vi inte kan veta säkert och därför måste vila på doxa snarare än på absoluta premisser.

Enthymemet som något som handlar om det möjliga och troliga

Hela Aristoteles *Retorik*, och även *Topiken* handlar om sådana situationer då vi inte kan veta säkert. Sådana frågor där vi kan veta säkert behandlas främst i *analytikerna*.²³ Aristoteles presenterar syllogismen som logikens verktyg (i *Första* och *Andra analytiken*) och enthymemet som retorikens motsvarighet (i *Retoriken* 1395b). På sätt och vis gör han då sin indelning på basis av användningsområde. Att se användningsområdet som huvudkriterium för att beskriva enthymemet är emellertid att trivialisera, menar jag. Exempelvis är även logiken och matematiken full av ofullständiga syllogismer. Matematikerns ”härav inses lätt” kan till exempel kräva tankeutveckling i läsarens huvud som skulle motsvara tio sidors beräkningar om varje led skulle vara med. Dessutom finns inget som säger att det skulle vara orimligt att använda kompletta syllogismer i frågor som gäller det möjliga, även om osäkra premisser inte kan generera säkra slutsatser.

Att se skillnaden mellan enthymem och syllogismer som en fråga om användningsområde pekar emellertid mot ett annat sätt att karaktärisera enthymemet, men som inte utgår från dess form, utan från dess material. Aristoteles bjuder även på en sådan definition. Han säger i *Första analytiken* att enthymemet är en syllogism baserad på det troliga (70a).²⁴ Denna väg har också många moderna retoriker valt.

22 Kennedy, *Aristotle: On Rhetoric*, i kommentarerna av översättningen.

23 I *Första analytiken* introducerar Aristoteles sin syllogistiska metod och påvisar giltiga och ogiltiga syllogismer. Här står syllogismens form i fokus. I *Andra analytiken* visar han hur vi kan demonstrera och definiera på ett vetenskapligt sätt. Här står syllogismens material i centrum. Aristotle, *Prior Analytics* (Oxford University Press, Oxford, 2009), Aristotle, *Posterior Analytics* (Oxford University Press, Oxford, 1997).

24 Aristoteles säger mer exakt att enthymemet är en syllogism från *eikotoi* och *semeoi*. *Eikotoi* (pl.) är det troliga eller möjliga, eller det som i allmänhet händer. Det rör sig alltså inte om det sannolika i moderna statistisk bemärkelse. *Semeoi* (pl.) svarar ungefär mot tecken. Aristoteles exemplifierar med att om en kvinna har mjölk är det ett tecken på att hon är gravid. Sådana tecken kan vara mer eller mindre pålitliga. Om vi konstaterar att en kvinna

I frågor där vi inte kan veta säkert behöver vi luta oss mot endoxa. Därför har flera forskare som ser enthymemen som retorikens slutledningsform, hävdat att de skiljer sig från syllogismer just genom att de baserar sig på endoxa (exempelvis redan Thomas De Quincey²⁵). Låt oss kalla detta för en *materiell* enthymemförståelse.

Även ett sådant synsätt kan leda till en negativ syn på enthymem – att en syllogism baserad på det troliga eller sannolika är sämre än en baserad på det sanna. Men flera tänkare (exempelvis McBurney, och senare mer utvecklat Douglas Walton²⁶) har betonat att det inte handlar om en kvalitetsskillnad utan om två olika kunskaps- och handlingsfält. Ett enthymem är då inte en sämre syllogism, utan en motsvarighet avsedd för andra frågor.²⁷ Syllogismen får ju sitt värde av att premisserna går att lita på, men i frågor som kan vara på annat sätt finns inte premisser som är absoluta i sig. Aristoteles säger att det inte räcker med att dra slutsatser från nödvändiga premisser, man behöver också dem som är giltiga för det mesta (*Retoriken* 1357a och 1396a).²⁸ Logiken arbetar med tvingande resonemang i situationer där termerna kan preciseras och där tvetydiga tolkningar kan elimineras. Retoriken däremot arbetar med frågor som inte kan isoleras och avgränsas på samma sätt och där argumentens kraft inte kommer ur logiskt tvång utan ur argumentens styrka. Argumenten har inte en styrka i sig, utan får sin styrka i situationen och utifrån det stöd som endoxa, publiken och omständigheterna tillsammans erbjuder. Enthymemet svarar helt enkelt mot verklighetens osäkerhet. Det här är en tolkning som jag tycker fångar vissa aspekter av enthymemet, men inte alla.

Som jag ser det är syllogismen autonom. Den är inte beroende av omständigheterna på samma sätt som enthymemet. Har jag säkra premisser så är också min slutledning säker om jag praktiserar min syllogism korrekt. Det är bara det att autonomiprincipen bara kan hävdas i artificiella sammanhang, bara utanför människans livsvärld. Ett enthymem får istället sin bestämning i sammanhanget. Här är inte premisserna argumentationens fundament, för de ligger inte fast. De måste få sin stabilitet av andra premisser som i sin tur vilar på andra premisser i ett helt nät som utgörs av doxa. Kanske ska man inte ens tala om premisser, eftersom de för tankarna till logik och syllogismer. Kanske är antaganden, värden och försanthållanden bättre

är blek och att hon därför troligen är gravid så har detta tecken inte samma nödvändiga kraft. (*Första analytiken* 70a). Se även Edward H Madden, "Aristotle's Treatment of Probability and Signs" *Philosophy of Science* 24, no. 2 (1957).

25 Thomas De Quincey, "Rhetoric" i: *The Collected Writings of Thomas De Quincey* (Edinburgh: 1890).

26 McBurney, "The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory" och Douglas Walton, exempelvis tillsammans med Fabrizio Macagno i "Enthymemes, Argumentation Schemes and Topics" i: *Logique & Analyse* 205, 2009.

27 På samma vis som Aristoteles menar att retoriken är dialektikens motsvarighet (*antistrophos*) (*Retoriken* 1354a) kan man mena att enthymemet är syllogismens motsvarighet.

28 Att säga att det inte räcker med nödvändiga premisser utan att man också behöver de som är giltiga för det mesta, är ju faktiskt att säga att även nödvändiga premisser behövs. Det har tolkats som att Aristoteles inte utesluter nödvändiga premisser som bas för enthymem. Det skulle innebära att en karaktärisering av Aristoteles enthymem som baserade på det troliga är felaktig. Det är något som exempelvis Bitzer har hävdat och som ligger som grundton i hans modererade formella syn på enthymemet som en slutledning där lyssnaren är medskapande. Bitzer, "Aristotle's Enthymeme Revisited", s 40.

termer. Man brukar ju tala om ett enthymem som en reducerad syllogism, men det är enligt min mening en vilseledande beskrivning. Ett enthymem är, till skillnad från syllogismen, inte avgränsat. Det är alltså snarare ”större” än syllogismen än ”mindre”. Det är i så fall snarare syllogismen som är beskuren.²⁹ Som Thomas Farrell säger: ”enthymem refererar till den mosaik av allmänna meningar, konventioner, traditioner och tillfälliga intressen som utgör den retoriska kulturens doxa”.³⁰ I vardagsargumentationen är det inte det faktum att resonemanget följer en acceptabel inre struktur som ger det dess huvudsakliga verkan. Det är istället mening och sammanhang som ger argumentation dess kraft och relevans. Enthymemet får sin giltighet av kontexten. Det har en tids-, fält- och kulturberoende validitet. En liknande tanke utvecklar Chaim Perelman och Lucie Olbrechts-Tyteca i den så kallade *Nya retoriken*.³¹ Perelman sammanfattar deras resonemang i *Retorikens imperium*, med att det som skiljer en argumentation från en formellt korrekt bevisföring ”för det första (är) att i en bevisföring förutsätts de tecken som används vara helt otvetydiga, till skillnad från (i) en argumentation som utspelas i ett naturligt språk vars tvetydigheter inte från början är uteslutna. För det andra att en korrekt bevisföring är konform med regler som klart och tydligt uttrycks i formella system.” Så långt är hans analys förenlig med, om än mer nyanserad än, en formell syn på enthymemet. Men sedan säger han att ”de axiom eller principer³² som man utgår från har olika status i en formell bevisföring respektive i en argumentation”.³³ I formell bevisföring kräver vi av bevis att de ingår i ett koherent system vars samtliga delar är explicit formulerade och därför är isolerade från det mänskliga tänkandet i övrigt – så att inga påverkansfaktorer som inte redan är inbyggda i systemet ska kunna komma in och influera operationerna. Men i naturlig argumentation måste vi leva med tvetydigheter och konnotationer hela vägen. Vi kan försöka bortse från dem, men det innebär inte att de försvinner. Som jag ser det så innefattar enthymemet sådant som är otänkbart i logiken, exempelvis perspektivväxlingar. I verklig argumentation går det inte att avgränsa de tillåtna procedurerna på samma sätt som i logiken. Till skillnad från i till exempel matematiken där axiomen kan antas, så finns inga grundantaganden som inte kan ifrågasättas eller prövas i argumentation. Perelman och Olbrechts-Tyteca visar att det är de argument som påverkar oss som påverkar oss.³⁴ Det kan låta som en platt tautologi, men innebär en helt avgörande perspektivvändning från det logiska tänkandets bakomliggande föreställning om en ideal mönsterargumentation oberoende av tid, rum, plats och person. Det finns ingen annan grund att pröva argumentation mot än auditoriet. Det är de bevis som be-

29 Inte på en utsagd del, men på underliggande meningskomplex.

30 Thomas Farrell, ”Aristotle’s Enthymeme as Tacit Reference” i Gross, et al (red), *Rereading Aristotle’s Rhetoric* (Southern Illinois University, 2000).

31 Chaim Perelman och Lucie Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation* (University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1969).

32 Det är intressant att Perelman och Olbrechts-Tyteca väljer just termerna *axiom* och *principer*, trots att de tar så starkt avstånd från en formallogisk syn på vardagsargumentation.

33 Chaim Perelman, *Retorikens imperium: retorik och argumentation* (Brutus Östlings bokförl. Symposium, Eslöv, 2004), s 37.

34 Perelman och Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric*. Redan Aristoteles påpekade emellertid att det som är övertygande, alltid är övertygande för någon (1356b).

tyder något för auditoriet – som betyder något för auditoriet! Det gäller även om de inte kan förutses, även om de inte går att nagla fast definitionsmässigt, även om de antaganden de vilar på är underförstådda och inte explicita, även om de inte kan härledas till axiom osv. Perelman och Olbrechts-Tyteca beskriver denna övertygande-process som transfer av medgivande, medhåll eller gillande från premisser publiken accepterar till slutsatser dragna ur dessa. På så vis binder Perelman och Olbrechts-Tytecas synsätt samman tanken att enthymemet bygger på doxa och idén om att enthymemet verkar för att publiken är medskapare. Och märk väl, som Perelman och Olbrechts-Tytecas observationer visar så tenderar vi att se även personargument, analogier och känslobaserade argument som giltiga i många situationer.

Syllogismen är en problematisk modell

Alla de ovanstående karaktäriseringarna, både de formella och materiella, beskriver enthymemet i förhållande till syllogismen. Det får avsiktligt eller oavsiktligt syllogismen att framstå som modellen, även när enthymemet beskrivs i motsättning mot syllogismen. Man riskerar att landa i en rationalistisk syn på kommunikation där retoriken antingen ter sig som en argumentation av sämre kvalitet än logiken, eller som en motsvarighet (*antistrophos*).³⁵ Det finns emellertid argument för att tolka Aristoteles egen text just så i och med att han faktiskt själv tecknade enthymemet mot bakgrund av syllogismen (1355a) och kallade det retorisk demonstration³⁶ (*apodeixis retoriké*) (1355a). Men då ska man betänka att han antagligen skrev för en logiskt och dialektiskt skolad publik. Det är ganska naturligt att han då utgick från topos som de är bekanta med och engagerade i.

De tre ovanstående karaktäriseringarna bygger mer eller mindre på tanken att enthymemet är en syllogism, fast annorlunda. Att tänka enthymemet som en syllogism kan, tror jag, innebära en propositionslogisk fälla. Nu skulle jag vilja prova två andra sätt att tänka. Först tänker vi att enthymemet *inte* är en syllogism (men vi fortsätter att undersöka det med syllogismen som kontrast). Sedan provar vi alternativa synsätt.

Enthymemet inkluderar pathos och ethos

Flera tänkare menar att en annan skillnad är att där syllogismen arbetar med logisk slutledning så arbetar enthymemet med flera verkningsmedel – nämligen också ethos och pathos. Trots ett ökat intresse för känslornas roll inom både filosofi och kognitiv psykologi under nittonhundratalet så har deras betydelse i argumentation varit ett relativt utforskat fält. I allmänhet har de behandlats under ”fallasier” inom logiken och i övrigt hänvisats till moralfilosofin.

35 Conley menar till och med att Aristotelesuttolare överdrivit betydelsen av enthymemet.

Detta på grund av att den liknar syllogismen och för att vår västerländska kultur har en fixering vid logiken som den högsta kunskapsformen. Conley, ”The Enthymeme in Perspective”.

36 Möjligen är bevisföring en bättre översättning.

Aristoteles ägnar en stor del av sin *Retorik* åt känslor. Visserligen varnar han i början av bok I (1354a) för att manipulera en domare genom att väcka avund eller medömkan, men redan i nästa kapitel ställer han pathos och ethos bredvid logos som retoriska påverkansmedel (1356a) och i kapitel 1-11 i bok II (1378a-1388b) finner vi en gedigen genomgång av topos för känslor. Även i *Nikomachiska etiken*³⁷ argumenterar Aristoteles för att känslorna har en viktig roll i vårt moraliska liv. Känslorna hjälper oss att avgöra från fall till fall och utan de tillbörliga känslorna kan ingen handling kallas god. Det är utan tvekan så att Aristoteles tar känslorna på allvar som budbärare för en klok människa på ett helt annat sätt än till exempel Platon gör.³⁸ Nu är det inte de huvudlösa känslorvallen och de stora passionerna som Aristoteles är ute efter. Han slår ett slag för det intermediära. Lagom är bäst. Aristoteleskännaren och filosofen Martha Nussbaum menar att Aristoteles såg känslor som helt rimliga reaktioner på trosföreställningar, försanthållanden och tolkningar av sammanhang. Våra känslor har omdöme och kan fungera som en form av rationell upplysning. Vi är inte heller några offer för vår passion. Genom att resonera på ett annorlunda sätt kan vi förändra de trosföreställningar och bedömningar som ligger till grund för känslorna och därmed förändra dem.³⁹ Det är uppenbart att känslorna för Aristoteles har en viktig roll både i vårt inre övervägande och i vårt övertygande. Men frågan är hur den rollen ser ut. Är känslor till exempel förutsättningar för eller delar av enthyMEM?

McBurney är en av de första moderna Aristotelesuttolkare som menar att enthyMEMet anropar både logos, ethos och pathos.⁴⁰ Det är en tanke som både Walter Fisher samt Arthur Miller och John Bee vidareutvecklar med argumentet att enthyMEMets syfte är att övertyga oss, och att övertygandeprocessen inte är ett rent logiskt förlopp.⁴¹ Att bli övertygad är inte bara att rent kognitivt förstå något. Det är också att känna, att vara beredd att handla och att förena ett nytt synsätt med vad man finner moraliskt. Douglas Ehninger och Wayne Brockriede menar att de flesta argument får sin kraft av en fusion av ethos, pathos och logos.⁴² Något liknande hävdar också Andrea Lunsford och Lisa Ede som anser att ethos, pathos och logos alla är integrerade i enthyMEMet och Antoine Braet som driver tanken att själva enthyMEMets form inkluderar pathos.⁴³ Christopher Tindale hävdar detsamma utifrån att

37 Jag har använt mig av Aristoteles, *Den nikomachiska etiken* (Daidalos, Göteborg, 1988) i översättning av Märten Ringborg.

38 Platon för snarare en kamp mot känslorna och ser dem som vilseledande, förrädiska och förförande. Men som den komplexa tänkare han är så är hans texter inte entydiga. I *Faidros* till exempel öppnar Platon för vissa typer av sublimes känslor som vägar till upplysning.

39 Martha Craven Nussbaum, *Känslans skärpa, tankens inlevelse: essäer om etik och politik* (Symposium, Stockholm, 1995), Christopher Lyle Johnstone, "An Aristotelian Trilogy: Ethics, Rhetoric, Politics, and the Search for Moral Truth" *Philosophy of Rhetoric*, no. 20 (1980).

40 McBurney, "The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory".

41 Walter Fisher, "Uses of the Enthymeme" *Speech Teacher*, no. 13 (1964). Arthur Miller och John Bee, "Enthymemes: Body and Soul" *Philosophy and Rhetoric* no. 5:4 (1972).

42 Douglas Ehninger och Wayne Brockriede, *Decision by Debate* (New York: Dodd, Mead and Co, 1978).

43 Andrea Lunsford och Lisa Ede, "On Distinctions Between Classical and Modern Rhetoric"

enthymemet kräver publikens aktiva medverkan – och att ethos och pathos är centrala för att etablera denna relation och Anders Sigrell öppnar för synsättet att ethos och pathos kan vara underförstådda element i enthymem.⁴⁴

En annan teoribildning med anor avfärdar ethos och pathos som legitima grunder för argument – och därmed också som baser för enthymem. Man kan nog säga att detta perspektiv gällt brett inom filosofin efter Platon. Rationalitet har setts som frihet från känsla och subjektivitet. I argumentationsanalytisk tradition har personargument och känslargument till och med funnits listade som fallasier. Även i modern retoriskt inspirerad argumentationsteori har ethos och pathos setts med misstänksamhet. Exempelvis Van Eemeren och Grootendorst har sett ethos och pathos som övergrepp på den förnuftiga argumentationens regler. Det är ett brott mot ”proper argumentation” och mot regeln att bara framhäva argument som är relevanta i förhållande till sakfrågan, att hänvisa till exempel till känslor eller till en persons expertis.⁴⁵ Senare har man visserligen kompletterat teorin med en sorts undantag som man kallar ”strategiska manövrar” och som skulle kunna tänkas inkludera hänvisningar till både ethos och pathos.⁴⁶

Robert Gaines är inte lika negativ mot ethos och pathos, men han kritiserar antagandet att just enthymemet baseras även på dessa faktorer. Enligt honom menar Aristoteles visserligen att pathos har betydelse för övertygandet, men snarare för att påverka lyssnarnas mentala eller psykologiska tillstånd så att de blir mottagliga för olika former av resonemang och slutledning. Med hänvisning till att Aristoteles längre fram i sin *Retorik* (1378a) säger att det finns *annat* vi påverkas av än av *apodeixis* (som Gaines översätter med logisk demonstration), exempelvis talarens ethos⁴⁷ så menar Gaines att alltså är ethos något som ligger utanför enthymemet.⁴⁸ Att tolka *apodeixis* här som logisk demonstration förefaller rimligt, och att med Aristoteles konstatera att det finns andra påverkansmedel än detta är inte särskilt märkvärdigt. Att däremot identifiera *apodeixis* med *enthymem* är däremot inte lika självklart även om Gaines är i gott sällskap.⁴⁹ Jag tolkar istället Aristoteles som att han med den

i: Connors, et al. (red), *Essays on Classical Rhetoric and Modern Discourse* (Southern Illinois University Press, Carbondale, 1984), Antoine C. Braet, ”Ethos, Pathos and Logos in Aristotle’s ‘Rhetoric’: A Re-examination”, *Argumentation* 6 (1992)

44 Tindale, *Acts of Arguing*; Sigrell, *Att övertyga mellan raderna*.

45 Frans van Eemeren, Tjark Kruijer och Rob Grootendorst, *Handbook of Argumentation Theory: a Critical Survey of Classical Backgrounds and Modern Studies* (Foris, Dordrecht, 1987).

46 Se exempelvis sammanfattning i Frans van Eemeren och Piet Houtlosser, ”Strategic Maneuvering: A Synthetic Recapitulation”, *Argumentation* 20 (2006).

47 I det aktuella avsnittet handlar det om talarens klokhet, dygd och välvilja.

48 Gaines, ”The Contemporary Art of Practical Discourse”.

49 I sitt retoriska lexikon översätter Lanham *apodeixis* med *demonstration* eller *bevis*, och pekar mot två olika användningar av termen, dels för resonemang från kollektivt antagna principer (som att ”det man sår får man skörda”) och dels för ofullständiga epikrem (det vill säga syllogismer där premisserna är underförstådda). När det gäller de senare hänvisar han just till Aristoteles. Richard Lanham, *A Handlist of Rhetorical Terms: a Guide for Students of English Literature* (University of California Press, 1991). Conley däremot påpekar att *apodeiknymi* ursprungligen snarare stod för ”jag visar upp” och att *apodeixis* ska för-

aktuella formuleringen snarare vill göra en poäng om ethos och då ställer det mot logos (sedan kommer pathos). Han nämner inte ens i sammanhanget enthymem.⁵⁰

En som kraftfullt argumenterar *för* att känslor inte bara kan utan också bör tas på allvar som utgångspunkter för argumentation är Wayne Booth. Han säger att vi nog alla håller med om att om någon till exempel kan visa att våra liv är hotade så har vi starka skäl att vara rädda och för att handla. Det är rimligt att vilja överleva. Det går inte att säga att en sådan rädsla är irrationell. Känslor kan vara giltiga skäl för åsikter och handlingar, Booth säger emellertid inget om hur känslorna verkar i enthymemet utan ställer dem snarare *mot* en enthymematisk förståelse av argumentation.⁵¹ Alan Brinton har däremot som vi ska se en idé om hur känslorna verkar i enthymemet.

Aristoteles undersökning av känslorna (*Retoriken* 1378a-1389) är en topik för analys inför en retorisk situation.⁵² Genomgången av varje känsla är organiserad kring fyra olika aspekter. Först beskriver Aristoteles vad till exempel ilska är. Sedan beskriver han hur det kan ta sig uttryck och vad som kan tänkas utlösa det. Därefter resonerar han om vad och vilka vi blir arga på. Till sist diskuterar han vilka typer av situationer och omständigheter som utlöser vår ilska. Brinton menar att Aristoteles här visar oss hur vi ska producera känslor genom att peka på omständigheter som naturligt utlöser de tillbörliga känslorna. Om man, som Brinton föreslår, tar känslorna på allvar som rationella svar på olika situationer, och om man utgår från att känslor är nödvändiga för att motivera handling och förändring, då blir det rimligt att som talare söka väcka dem genom att bidra med förutsättningar och infallsvinklar varpå känslorna är rimliga reaktioner. Känslorna blir då skäl för handling och utgångspunkter för enthymem. Brinton skiljer mellan känslanrop som är

stås inte i första hand som logisk demonstration utan som retorisk demonstration. Conley, "The Enthymeme in Perspective", s 184, not 36. Oavsett detta så resonerar Gaines på sätt och vis i cirkel. Han utgår från en definition av apodeixis som ett enthymem i den formella bemärkelsen, och sedan konstaterar han att där ryms inte ethos. Gaines, "The Contemporary Art of Practical Discourse".

50 Gaines kritiserar andra forskare för att förstå Aristoteles enthymem så som det passar dem bäst för att driva sin egen retoriska doktrin och landa i tolkningar som är främmande, eller till och med motsatta, en trogen läsning av Aristoteles. Visserligen, säger han, är det inte nödvändigtvis fel att tycka annorlunda än Aristoteles, men däremot att tillskriva Aristoteles åsikter han hade vägrat att befatta sig med. Gaines, "The Contemporary Art of Practical Discourse", s 10. Gaines är inte den enda forskare som inom ramen för debatten om Aristoteles enthymem, gjort upprörda anfall mot uttolkare som gjort annorlunda läsningar, med argumentet att de snyltar på Aristoteles auktoritet och att de borde läst texten noggrannare. Gaines och andra adresserar här ett viktigt problem, nämligen syftet med läsningen. Beroende på om avsikten exempelvis är att närmare granska vad Aristoteles verkligt skrev, förstå vad Aristoteles egentligen menade, förstå hans system som en helhet eller se hur det kan användas så ser olika forskare olika saker. Gaines demonstrerar här ofrivilligt själv att problemet kanske inte är så lätt att lösa. Hans mycket "bokstavliga" läsning för också med sig problem.

51 Wayne C. Booth, *Modern Dogma and the Rhetoric of Assent* (Chicago: 1974).

52 Det kan vara i ett juridiskt sammanhang då de känslor som utlöst de handlingar som ska bedömas kan påverka bedömningen. Exempelvis gör det skillnad om en person dödat av misstag, kall beräkning eller svartsjuka. Men även när känslor inte är en del av den fråga man behandlar är det bra att kunna förhålla sig till publikens känslor.

grundade och ogrundade. Distinktionen bygger på antagandet att det är rimligt för människor att känna på vissa sätt i vissa situationer.⁵³ För att känslor ska vara grundade måste det finnas skäl för dem.⁵⁴ Att man blir arg på en vän för att man har ont i magen eller röstar på ett visst parti för att partiledaren använder ett amplifieriskt språk eller hög röst, skulle antagligen enligt Brinton vara dåligt grundade känslor. Att man känner ansvar för en moster som engagerat sig i ens uppväxt skulle kunna vara en välgrundad känsla. Brinton pekar på två olika typer av grunder för känslor. Den ena är faktaskäl och den andra är värdeskäl. Faktaskäl kan vara av arten ”Moster Tillie har brutit lärbenshalsen och är ensam” eller ”Moster Tillie tog hand om dig när du var liten. Värdeskäl kan vara av arten ”En person som har fått kärlek och omsorg av en annan bör känna medkänsla för denna när hon oförtjänt hamnar i en svår situation”.⁵⁵ Utifrån ett sådant resonemang kan känslor alltså fungera som olika typer av premisser i enthymem.

Eugene Garver driver en liknande argumentation, men menar istället att det är ethos som skiljer Aristoteles enthymem från syllogismen.⁵⁶ I en logisk argumentation är utsagens giltighet oberoende av vem som yttrar den. De komponenter som avgör rationaliteten hos ett logiskt yttrande finns alla i själva yttrandet (eller texten) och de är helt oberoende av huruvida det finns förtroende mellan parterna. Retoriska yttranden däremot karaktäriseras just av att de måste skapa (eller utgå från⁵⁷) förtroende mellan dem som deltar i kommunikationen. Garver exemplifierar med att han med rationella och sakliga argument söker övertyga en rökare att sluta röka. Det fungerar. Rökaren fimpas. Senare upptäcker den före detta rökaren av en slump att Garver röker. Garver menar att det är troligt att de argument som förut tedde sig övertygande nu upplevs som tomma och misstänkta. Utsagens rationalitet har inte ändrats men dess trovärdighet har det.⁵⁸ Av någon anledning skulle det inte hjälpa hur rationellt en kulturminister än argumenterar för TV-licens om det visar sig att hon själv inte betalar den. Garver söker genom sin läsning av Aristoteles *Retorik* visa att hans enthymem är sådana språkhandlingar⁵⁹ då vi med språket dels hänvisar till sådant som kan ge oss trovärdighet, men också och kanske viktigast, handlar etiskt genom att resonera etiskt och därmed skapa trovärdighet som liksom håller ihop och bekräftar anrop på logos och pathos.

53 Frågan är om det här synsättet kräver en föreställning om universella eller naturliga känslor, eller om det går att förena med en socialkonstruktivistisk eller doxisk syn på känslor, som torde vara mer kompatibel med retorisk tradition.

54 Alan Brinton, ”Pathos and the ‘Appeal to Emotion’: An Aristotelian Analysis” *History of Philosophy Quarterly* 5 (1988).

55 *Ibid.*, s 212.

56 Eugene Garver, *Aristotle’s Rhetoric: an Art of Character* (University of Chicago Press, Chicago; London 1994).

57 Garver lyfter fram hur Aristoteles (*Retoriken* 1356a) betonar att retoriskt ethos kommer ur argumenten (snarare än från hänvisning till auktoritet eller rykte). Garver tolkar det som att ethos företrädesvis skapas av talaren i argumentationen genom att han eller hon med sina argumentativa val visar sin person och moral.

58 Garver, *Aristotle’s Rhetoric*, s 148.

59 Enthymem som språkliga handlingar är något jag återkommer till senare.

Entymemet är partikulärt och situerat

En syllogism är frigjord från tid, plats och situation. I princip kan de olika komponenterna i en syllogistisk formel utan problem bytas ut mot andra. En syllogism ska vara universellt giltig. Aristoteles *topoi enthymematôn* presenteras som gemensamma (*koinoi*), men inte som universella (även om det är troligt att Aristoteles såg dem som giltiga för alla kloka människor).⁶⁰ Men det är en sak om *topos* för enthymem kan vara generella eller återvinningsbara. En annan om enthymem kan beskrivas på samma vis. Jag tycker inte att de kan det.

Charles Sears Baldwin menade att det som skiljer enthymemet från syllogismen är att det förra innebär konkret deduktion medan den senare innebär abstrakt deduktion.⁶¹ Skillnaden skulle alltså vara graden av konkretion. Baldwin stöter visserligen på motstånd av Bitzer som menar att många syllogismer är konkreta (exempelvis den med slutsatsen att "Sokrates är dödlig..."), även om de flesta inte är det.⁶² Men jag tycker att Baldwins resonemang ändå pekar i en intressant riktning.

I den mån en syllogism är konkret så är det slutsatsen som står för det konkreta. Syllogismen går från det generella till det partikulära (eller till något annat generellt). Ett enthymem däremot går ofta från något partikulärt till något annat partikulärt, och inte alls alltid via det generella. Ofta kan man (efter-) konstruera ett generellt mellanled, men inte alltid. När man emellertid lyckas med det är det inte givet att det är det enda möjliga mellanledet man har lyckats pricka in, för det beror på kontexten. Det är heller inte säkert att det fanns där uttalat av talaren (eller färdigt i ett absolut universum). Nej, enthymemet är snarare ett spel mellan mer eller mindre ofokuserade delar i doxa. Det är i hög grad partikulärt men delat mellan talare och publik. Det är gemensamt men inte nödvändigtvis generellt. Det är frestande att tala om enthymemet som ett ting, men ovanstående indikerar att det kanske snarare skulle beskrivas som en process, som en rörelse eller som en handling.

Socialpsykologen Michael Billig har provocerat sina kollegor genom att beskriva tänkande som argumentation. Han menar att psykologin huvudsakligen har sett kognitiv utveckling som utveckling mot mer och mer rationellt och logiskt tänkande. De processer man då framför allt har studerat har varit generalisering och analys med hjälp av kategorisering och klassificering. Billig menar att vår kognition i lika hög grad behöver kunna partikularisera. Enligt honom är vårt tänkande ett växelspel mellan kategorisering och partikularisering.⁶³ Hittills har emellertid psykologin (och filosofin, argumentationsanalysen och pedagogiken, vill jag lägga till) försummat det viktiga studiet av partikularisering. Frågan är om det inte är just partikularisering som sker i enthymemet? Det nödvändiga blir (åtminstone i teorin) evident genom satsernas inneboende logik och oberoende av någon lyssnare eller publik.

60 Eftersom Aristoteles är så tydlig med att retoriken är det osäkra vetandets domän så vare det märkligt om han tänkte sig att *topoi enthymematôn* skulle vara universella i någon metafysisk bemärkelse.

61 Charles Sears Baldwin, *Ancient Rhetoric and Poetic* (The Macmillan company, New York, 1924).

62 Bitzer, "Aristotle's Enthymeme Revisited".

63 Michael Billig, *Arguing and thinking: a rhetorical approach to social psychology* (Cambridge University Press, Cambridge, 1996).

Det icke-nödvändiga däremot, kan bara bli evident genom auditoriets igenkänning. Det är det partikulära, det identifierbara, det igenkännbara eller det åskådliga som skapar *pistis*, eller övertygelse. Perelman och Olbrechts-Tyteca talar om vikten av närvaro eller ”presence” i valet av premisser, fakta och exempel.⁶⁴ De menar att närvaroaspekten försumrats i rationalistiska argumentationsstudier. Vi möter ständigt och samtidigt tusentals stimuli som konkurrerar om vårt intresse. Vi kan inte ge alla intryck vi möter samma uppmärksamhet, så vi väljer blixtnabbt och omedvetet att med vår perception koncentrera oss på sådant som betyder något för oss. Därför måste en talare skapa närvaro för förutsättningar för att hans argument ska vara giltigt. I de flesta fall sker det med språkets hjälp, men Perelman och Olbrechts-Tyteca tar upp exemplet med Antonius som viftade med Ceasars blodiga tunika framför det romerska folket.⁶⁵ (De påpekar emellertid att sådana drastiska och verkliga exempel också kan dra uppmärksamhet från de viktiga frågorna). Nära i tiden och nära i plats betyder ofta mer för oss än långt fram (eller i forntiden) och långt borta. Nära i relation (min syster) är viktigare för mig än mera fjärra eller okända förhållanden (en kvinna). Det jag är bekant med är verkligare för mig än det okända. Jag behöver inte betvivla existensen av kväve, EU och planeten Venus för att uppfatta dem som mindre verkliga (och mer abstrakta) än mina vänner, mitt grannskap och mitt arbetsfält. Det jag känner via andras förmedling är också mindre reellt för mig än det jag själv upplevt med mina sinnen. Traditionell argumentationsteori har ofta värderat generella argument högre än partikulära. Följaktligen har man huvudsakligen studerat argumentation som frigjord från kontext. Om man däremot som Perelman och Olbrechts-Tyteca ser närvaro som fundamentalt i argumentation så blir det rimligt studera genom vilka processer närvaron kan komma till uttryck. Det blir också nödvändigt att omvärdera synen på objektivitet och kanske ge upp tanken på objektiva argument annat än i strikt formaliserade system. Snarare blir det rimligt att se verklig mänsklig argumentation som verksamheter som handlar om att etablera intersubjektivitet. Enthymem skulle kunna ses som sådana processer som skapar närvaro och intersubjektivitet.

Syllogismen och enthymemet verkar i olika riktningar

En annan skillnad mellan syllogismen och enthymemet skulle kunna vara att de verkar i olika riktningar. Målet för syllogismen är att bevisa något utifrån premisser som är säkrade. Vi går från något vi vet, till att veta något annat. Även i vardagsargumentation måste vi transferera medgivande från premisser publiken accepterar till våra egna slutsatser. Skillnaden är den att i den retoriska situationen har vi egentligen slutsatsen först, sedan letar vi (kanske med hjälp av *topos*) reda på möjliga premisser som publiken omfattar, för att i nästa led transferera deras medgivande till vår slutsats.

När vi argumenterar retoriskt så är alltså i allmänhet slutsatsen klar från början. Vi vill till exempel införa lägre moms på nyttiga livsmedel. Vi har en tes men

64 Perelman och Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric*, s 115-120

65 *Ibid.*, s 117-118

behöver nå till premisserna. Vi söker stöd för vår slutsats i endoxa, men för att sedan komma från endoxa tillbaka till slutsatsen (i sällskap med vår samtalspartner) behöver vi utföra en diskursiv operation – som vår lyssnare är villig att följa med i – det vill säga ett enthymem. Perelman påpekar att ”argumentationens mål är inte, som när det gäller formell bevisföring, att utifrån premissernas sanning bevisa slutsatsens utan att till slutsatserna överföra det *gillande* som premisserna åtnjuter”⁶⁶. När man ska övertyga en annan människa är det helt nödvändigt att utgå från axiom som denna godtar. Perelman har påpekat att om man argumenterar utan att bry sig om auditoriets gillande av premisserna, så riskerar man att begå *petitio principii*, det vill säga misstaget att utgå från premisser som är mer tvivelaktiga än konklusionen.⁶⁷ I ett enthymem gäller alltså inte saklig eller logisk, utan persuasiv hållbarhet (och relevans).

Thomas Conley hävdar att slutsatsen kommer före premisserna i både dialektik och retorik. I den traditionella dialektiken måste frågaren veta vad han vill få sin samtalspartner att medge innan han letar efter passande premisser som ansluter till endoxa.⁶⁸ Men även i retorik är alltså slutsatsen given. I till exempel en domstol vet både åklagare och försvarare vilken tes han eller hon ska driva. Både dialektik och retorik går ut på att berättiga en tes mot bakgrund av det man redan är överens om.

Detta är ju en så avgörande skillnad mellan enthymemet och syllogismen att man kan fråga sig om det ens blir meningsfullt med jämförelser. Men Thomas Conley hävdar, med kanske överraskande argument, att denna skillnad bygger på ett missförstånd. Han påstår att varken enthymemet eller (den aristoteliska) syllogismen egentligen är en slutledningsprocess. Conley påpekar att när vi läser enthymemet som en retorisk syllogism riskerar vi att begå blundern att som mönster ha en stoisk eller Port-Royalistisk syllogism. Enligt Conley var Aristoteles syllogism *över huvud taget inte* någon slutledningsprocess utifrån givna propositioner och än mindre en formell sådan. Conley menar att hela Aristoteles syllogistik istället är ett system av möjliga kombinationer som leder till en given slutsats. Det gäller alltså inte bara för retoriska enthymem eller informella syllogismer utan även för formella syllogismer, enligt Conleys analys. Conley stöder sin tolkning dels på närläsning av Aristoteles och dels på andra samtida tänkares verk. När Conley tittar närmare på enthymembegreppet hos till exempel Isokrates och Anaximenes finner han att det snarare används i bemärkelsen stötta upp, göra synligt eller bolstra (stoppa) än i bemärkelsen pröva eller demonstrera. Conleys kontroversiella hypotes är att enthymemet under antiken inte hade den logiska innebörd det fick från renässansen och framåt.⁶⁹ Även om man kan diskutera Conleys mer långtgående interpretationer av syllogismen, så öppnar hans tolkningar för att se enthymemet som en bredare meningsskapande process.

66 Perelman, *Retorikens imperium*, s 49.

67 Ibid., vilket enligt Perelman är ett retoriskt snarare än logiskt fel.

68 Thomas Conley, ”’Logical Hylomorphism’ and Aristotle’s Koinoi Topoi”, *Central States Speech Journal* 29 (1978).

69 Conley, ”The Enthymeme in Perspective”.

Enthymemet som en meningsskapande process

Både slutledningsperspektivet och Conleys kombinationstanke har ändå det gemensamt att de ser enthymemet som någon slags kopplingsprocess. I slutledningsfallet är det fråga om en logisk förbindelse mellan premiss och slutsats, medan det i retorisk argumentation också kan vara fråga om andra typer av kopplingar. Conley kallar dem argumentationslänkar och Perelman talar om ”lasons”, kopplingar.⁷⁰ Dessa kan vara exempelvis kausala eller metonymiska, men också analogiska och metaforiska. Låt oss nu därför söka frigöra oss lite mer från syllogismperspektivet och titta närmare på några andra möjliga sätt att beskriva enthymemet. Vi börjar med det som Conley och Perelman och Olbrechts-Tyteca antyder, och som Aristoteles själv illustrerar med flera av sina *topoi enthymematôn*, nämligen att dessa diskursiva kopplingar kan vara figurativa eller till och med narrativa. Ett sådant synsätt möjliggör att se enthymem som de processer där lyssnarens meningsstrukturer bildar koherens med talarens tes. Det skulle i sin tur kunna antyda skäl till att vi kanske bör omvärdera synen på syllogismens som primär i förhållande till enthymemet.

Enthymemet är figurativt

När jag för första gången verkligen försökte förstå mig på Aristoteles *topoi enthymematôn* så drabbades jag först av förvirring. Exempelen och principerna för de föreslagna procedurerna uppvisade få likheter med slutledningsformer i den bemärkelse termen vanligen används och de flesta kunde svårligen utan krumbukter omformuleras till syllogismer. Jag slogs också av att de exemplifierade enthymemen mera liknande figurer än något annat, men det var också den insikten som fick mig vilja pröva en annan förståelse av enthymem i allmänhet och Aristoteles enthymem i synnerhet.⁷¹ De flesta enthymemtänkare har utgått från vad Aristoteles påstår om enthymem, och det är inte mycket. Ett alternativ som jag fann intressant var alltså att istället utgå från hur hans enthymem ser ut.

Det är emellertid en långt ifrån ny tanke att även stilistiska figurer kan skapa koherens. Det finns urgamla rötter till en stilistisk enthymemförståelse och många exempel på att enthymembegreppet använts för att beskriva stilistiska operationer. Conley förevisar och analyserar en mängd exempel. När Isokrates använder termen enthymem så får man intrycket att det rör sig om ett stilistiskt grepp.⁷² I *Rhetorica ad Alexandrum* framhäver författaren⁷³ enthymemens funktion för att visa upp eller bekräfta något med hjälp av endoxa och figurer och demonstrerar det med exempel

70 Ibid, och Perelman, *Retorikens imperium*.

71 Jag är inte ensam om denna reaktion. Några exempel på andra som pekat i samma riktning är Ellen Quandahl, ”Aristotle s Rhetoric: Reinterpreting Invention” *Rhetoric Review*, no. 4 (1986), Jeanne Fahnestock, ”Aristotle and Theories of Figuration”, i Gross, et al (red), *Rereading Aristotle’s Rhetoric*, och Conley, ”The Enthymeme in Perspective”.

72 Exempelvis i *Antidosis* (319), *Mot Sofisterna* (16-17), *Panegyriken* (9-10) och *Evagoras* (10-11) vilka alla återfinns i *Isocrates: in three volumes*. 2 (Harvard University Press, Cambridge, 1929).

73 Sannolikt Anaximenes av Lampsacus.

på resonemang från antiteser.⁷⁴ En anonym skolastiker som kommenterar Hermogenes *Om inventio* säger att det som karakteriserar enthymemet är att det drar samman ett stort material och komprimerar det på ett *slående* vis.⁷⁵ Cicero växlar mellan att beskriva enthymemet som en stilfigur och som ett argument.⁷⁶ Quintilianus säger om enthymemet att det inte alltid används som bevis utan ofta som ornament.⁷⁷ I *Ad Herennium* finner vi vad Conley kallar en ”skamlöst” stilistisk förståelse av enthymemet.⁷⁸ För moderna retoriker, och än mer för filosofer, kan det tyckas vara märkliga resonemang. Det var emellertid inte alls självklart att skilja mellan argument och språk före Aristoteles. Conley pekar på hur synen på *res* som förenat med *verba* innebar en stark värdering av kärnfulla och skarpsinniga formuleringar som åskådliga och demonstrativa argument. Exempelvis, påpekar Conley, berömdes Isokrates för sin förmåga att fånga ett argument i en slående och kraftfull formulering och Hermogenes framhårdade i att det är arrangementet eller *taxis*, som skapar ”skarpa” (*drimus*) enthymem. Conley lyfter fram hur enthymembegreppet i många sammanhang snarare användes för stilistiska vändningar eller kombinationer, än för slutledningar. Enligt honom förekommer överhuvudtaget sällan enthymembegreppet i språkfilosofiska eller argumentationsteoretiska utredningar under antiken, men däremot i texter om *progymnasmata*, som var ett pedagogiskt övningsprogram. Enligt Conley är Aristoteles i själva verket ganska ensam om synen på enthymemet som en syllogism, vilket bör få oss att vara försiktiga med att ta enthymemet för givet som den enda giltiga modellen för retorisk argumentation. Conley dristar sig till att hävda att enthymemet (som en reducerad syllogism) till och med är en dålig modell för hur argumentation fungerar. Han beklagar att vi retoriker tycks ha missat att viktiga moderna tänkare som Burke och Perelman och Olbrechts-Tyteca klarar sig utmärkt utan att ge enthymemet någon särskilt framträdande plats i sina argumentationsteorier.⁷⁹ Conley påpekar att rationalitetsparadigmet baseras på övertygelsen att en giltig slutledning kan göras bara utifrån vad som gäller för alla X (eller åtminstone de flesta) till vad som gäller ett särskilt X. Det enda sättet att kontrollera giltigheten hos en induktion blir då att göra om den till en deduktion. Men att pressa in enthymem i syllogismens form för att kunna bedöma dem blir problematiskt. Det kräver en frigörelse från kontexten vilket ten-

74 Anaximenes, *Rhetorica ad Alexandrum* (London: 1937).

75 Conley, ”The Enthymeme in Perspective”.

76 Marcus Tullius Cicero, *On the ideal orator* (Oxford University Press, Oxford, 2001).

77 Quintilian, *The institutio oratoria*, 4 vols. (Cambridge, Mass, London: Harvard University Press; W. Heinemann, 1920), bok 8, kap 5.

78 Conley, ”The Enthymeme in Perspective”, s 179 och *Ad Herennium: de ratione dicendi ad C. Herennium* (Retorikförlaget, Åstorp, 2009). I Conley, ”The Enthymeme in Perspective” finns flera och djupare analyser.

79 Här är jag inte helt överens med Conley när det gäller Perelman och Olbrechts-Tyteca. Visserligen nämner de termen enthymem endast fyra gånger i *The New Rhetoric* och första gången som en modererad syllogism som de sorterar in bland de kvasilogiska argumenten. Men resten av framställningen, som i huvudsak är en genomgång av argumentationstekniker, är öppet och uppenbart inspirerad av, och delvis utvecklad ur, Aristoteles topoi enthymematôn. De övriga tre tillfällena då termen används är i relation till dessa. Jag vill snarare läsa hela teorin om argumentationstekniker som baserad på en vidgad enthymemsyn.

derar att ge bedömningen oskärliga. Genom att fylla i det som saknas för att det ska bli en syllogism stänger man för andra möjliga analyser. Som Conley påpekar innebär det också en exklusion av bland annat känslargument, analogiska resonemang och ad hominenargument. Ändå vet vi att det ofta är så vi resonerar och i många fall kan det vara både rationellt och rimligt.

Själv tycker jag att det är märkligt att trots att retoriker genom tiderna understrukit oupplösligheten i enheten av *res* och *verba* så tenderar vi att ändå i praxis behandla dem som två skilda företeelser snarare än som två perspektiv eller dimensioner, vilket blir mycket påtagligt när det gäller synen på enthymemet från medeltiden och framåt. Det har emellertid funnits undantag. Inte minst retorikern Giambattista Vico har lyft fram förmågan att skapa uttryck där form och innehåll förenas på ett slående sätt, som helt central för övertygande.⁸⁰ Denna förmåga kallar han *ingenium*. Han nämner visserligen inte termen enthymem, men hans resonemang om det som ingenium skapar äger påfallande likheter med de synsätt på enthymem som Conley demonstrerar hos flera antika tänkare.

Vico och några andra av de italienska manieristerna på 1600-talet, exempelvis Matteo Peregrini och Emanuele Tesauro, menade att vi kan gå genom språkliga associationer – till exempel metaforer, analogier, metonymier, eller till och med ljudlikheter som allitteration, eller genom estetiska associationer – till innehållsliga samband.⁸¹ Även för Aristoteles var förmågan att se likheter en väsentlig del av kloketen. Skillnaden är att för Aristoteles är en likhet given oberoende om någon ser den, den måste upptäckas, medan den för exempelvis Peregrini måste uppfinnas, vilket inte ger den lägre värde, utan snarare tvärt om. Peregrini går faktiskt längre än så. Han menar att en verkligt skarpsinnig formulering måste innebära ett tanke-skutt. Det måste finnas ett visst avstånd mellan de ting som sätts samman. Han säger att det som skapar förundran är det som är avlägset det vanliga eftersom det nya och det annorlunda äger kraften att förvåna oss. Men det viktiga med det skarpsinniga uttrycket är ändå inte att det väcker förundran, det är bara ett steg på vägen, utan att det väcker insikt. Det har sålunda inte bara en estetisk roll utan framför allt en kognitiv.

Vicos ingenium handlar om att dra ihop och koppla samman. Och det är just vad retoriska figurer gör. De flesta retoriska figurer går ut på att sammanlänka, med eller utan, ett tredje medium, olika fenomen eller begrepp till en ny enhet. Enligt Vico är figurerna alltså inte bara ornament, de kan också vara legitima slutledningsverktyg. De kan vara giltiga vägar till kunskap, men som fungerar på ett annat sätt än den formella logikens. Logiken kan inte göra annat än att avtäckas och undersöka det som redan existerar, men estetiken, konsten, kan skapa samband. Och för Vico är det helt centralt för övertygande, men det är också en viktig kunskapsförmåga. Låt

80 Giambattista Vico, *On the Study Methods of our Time* (Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1990).

81 Manieristerna Peregrini och Tesauro hävdade båda att stilen och figurerna är helt essentiella för att åstadkomma nya tankar. Peregrini menade att det kan ske genom fonetiska likheter medan Tesauro lyfte fram metaforen eller analogin. Engelska översättningar av bådas texter finns i Leo Catana, *Vico and Literary Mannerism: a Study in the Early Vico and his Idea of Rhetoric and Ingenuity* (Peter Lang, New York, 1999).

mig ta ett par exempel. Det är närmast vedertaget att metaforer och analogier konstruerar och konstituerar våra perspektiv på olika fenomen. Redan Quintilianus påpekade språkets oundvikliga figuriskhet.⁸² Den fradgande filosofen Nietzsche pekade på vår kunskaps beroende, inte bara av konvention och koherens, utan också av våra beskrivningar. ”Vad är alltså sanning? En rörlig här av metaforer, metonymier, antropomorfer, kort sagt en summa av mänskliga relationer som har stegrats poetiskt och retoriskt, tolkats, smyckats, och som efter långt bruk förefaller fasta, kanoniska och bindande för ett folk: sanningarna är illusioner, och man har glömt att de är det”.⁸³ Vetenskapshistorikern Thomas Kuhn har visat att de vetenskapliga idéernas utveckling i hög grad är metaforbundna.⁸⁴ Kognitiva lingvister George Lakoff och Mark Johnson har studerat hur vårt tänkande och handlande inom flera verksamhetsfält i påverkas av metaforer.⁸⁵ Många andra tänkare och forskare har haft liknande ansatser.⁸⁶ Jag själv undersökte i ett pedagogiskt utvecklingsprojekt hur valet av metaforer visar och skapar olika sätt att se på pedagogik och hur det tar sig uttryck i lärarens val av arbetsmetoder i klassrummet.⁸⁷ På samma vis finns bland annat forskning om hur antiteser och dikotomier påverkar vår syn på olika fenomen, om hur vi tänker metonymiskt vid problemlösning, och om hur berättelser styr vårt tänkande. Särskilt intressant härvidlag är kanske modern forskning inom så kallad vetenskapsretorik med förgrundsfigurer som Jeanne Fahnestock, Alan Gross och Deirdre McCloskey.⁸⁸ Det är knappast längre kontroversiellt att påstå att vi påverkas och påverkar med figurer. Med hjälp av figurer konstruerar vi våra perspektiv på verkligheten. Med berättelser, analogier, delar och motsatser skapar vi vår upplevelse av världen och argumenterar för den.⁸⁹ Det innebär inte nödvändigtvis att dessa processer bör beskrivas som enthymem. Jag vill emellertid med stöd av Aristoteles egna exempel, mena att det kan vara ett fruktbart synsätt.

Som jag uppfattar det, pekar flera av de *topoi enthymematôn* som Aristoteles tar

82 Marcus Fabius Quintilianus, *Den fulländade talaren* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 2002) bok 9, 3.

83 Friedrich Nietzsche, *Samlade skrifter, band 2. Otidsenliga betraktelser I-IV / Efterlämnade skrifter 1872-1875*. (Symposion, 2005), s 507.

84 Thomas Kuhn, *De vetenskapliga revolutionernas struktur* (Thales, Stockholm, 1997).

85 George Lakoff och Mark Johnson, *Metaphors We Live by* (University of Chicago Press, Chicago, 2003).

86 Några exempel är Max Black, *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy* (Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1962), Philip Ellis Wheelwright, *Metaphor & Reality* (Indiana University Press, Bloomington, 1975).

87 Maria Wolrath Söderberg, ”En metaforisk didaktik” i Geer, et al. (red) *Språk på tvärs*, ASLAs skriftserie (Stockholm: 2004), Staffan Selander, Lennart Hellspong, och Maria Wolrath Söderberg, ”Final Report for the Project Rhetoric in Teacher Training for Scientific and Technical Professions (116/G03)” *NSHU* 2006.

88 Jeanne Fahnestock, *Rhetorical Figures in Science* (Oxford University Press, New York, 1999), Alan G. Gross, *The Rhetoric of Science* (Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1990), Deirdre McCloskey, *The Rhetoric of Economics* (University of Wisconsin Press, Madison, Wis., 1998).

89 Se även Maria Wolrath Söderberg, *Finns det genvägar till klokhet? Retorik som konsten att överväga* (Studentlitteratur, Lund, 2003) och Marie Lund Klujeff, ”Retoriske figurer og stil som argumentation” *Rhetorica Scandinavica* 45 (2008).

upp i sin *Retorik* just mot enthymem av påtagligt figurativ karaktär (vilket inte alltid framgår av rubriken på toposet, men däremot av exemplet⁹⁰). Några sådana är topos nr 3. *Från korrelerande relationer* som bygger på metonymiskt tänkande.⁹¹ Nr 4. *Från mer eller mindre sannolikt* bygger på synekdoke och analogiskt tänkande.⁹² Nr 10. *från induktion* bygger mer på analogi än på induktion i vetenskapig bemärkelse.⁹³ Nr 14. *Att med hjälp av konsekvenser avfärda båda av två motsatta lösningar* innebär ett slags kiasmtänkande.⁹⁴ Faktum är att få av Aristoteles exempel på *topoi enthymematôn* enkelt och entydigt låter sig omformas till syllogismer. Även i Perelmans och Olbrechts-Tytecas *Nya Retorik* har figurtänkandet en framträdande plats bland de argumentationstekniker som strukturerar verklighetens natur. Dessutom finner vi både metonymiska och antitetiska resonemangssätt bland så kallade *kvasilogiska* argumentationstekniker. Perelman och Olbrechts-Tyteca säger inte uttryckligen att de producerar just enthymem, men ser uppenbarligen även figuriska argumentationstekniker som helt centrala för vardagslivets resonemang. Perelman och Olbrechts-Tyteca säger som sagt allmänt att deras argumentationstekniker skapar ”liaisons” eller kopplingar, som ibland, men sällan i vardagsargumentation, är av slutledningskaraktär.⁹⁵ För Perelman och Olbrechts-Tyteca är figurer ”stilfigurer” om åhörarna betraktar dem som utsmyckning. Det sker framför allt, menar de, när figurerna inte vinner åhörarnas gillande eller när man i efterhand studerar figurerna utanför sin kontext ”som blommor i ett herbarium”. När figurerna emellertid medför ett perspektivskifte och om de framstår som normala och meningsfulla i den nya situationen så kallar de dem ”argumentativa”.^{96 97}

90 Aristoteles 28 *topoi enthymematôn* finns i *Retoriken* 1397a-1400b. De presenteras ibland med ett namn ”från motsatser”, ibland med en princip ”att vända anklagelsen mot den som yttrade den” och ibland med en situation ”när en meningsmotståndare inte säger något offentligt, men något annat privat” och oftast följs denna presentation av ett eller flera exempel. Här nedan har jag givit dem ett namn som fångar det jag uppfattar som kärnan i toposet.

91 Ett modernt exempel i Aristoteles anda kunde vara att ”om det är straffbart att sälja stöldgods bör det vara straffbart att köpa stöldgods”.

92 Om något som är mer troligt att det inträffar, inte inträffar, så är det än mindre sannolikt att det som inte är troligt inträffar. Ett modernt exempel kunde vara ”Du beskyller mig för att stulit femtio kronor ur din plånbok. Det är helt absurt för jag kunde ha behållit hela din väska när jag hittade den, med sedlar, kontokort och allt, men istället bemödade jag mig med att få tag i dig och lämna tillbaks den.”

93 Den induktion som Aristoteles här visat upp är av slaget: ”Man lämnar inte sin häst till den som har misskött andra hästar, eller sina skepp till den vars skepp har gått i kvav, och på samma vis lägger man inte sin säkerhet i händerna på dem som tidigare äventyrat andras säkerhet.”

94 Aristoteles exemplifierar med prästinnan som avrörde sin son från att delta i politisk debatt: ”för om du säger det rätta kommer människorna att hata dig, och om du hävdar det orätta kommer gudarna att hata dig, men å andra sidan bör du debattera för om du talar det rätta kommer gudarna att älska dig, och om du talar det orätta kommer människorna att älska dig.”

95 Perelman och Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric*.

96 Perelman, *Retorikens imperium*, s 26.

97 Även Douglas Waltons argumentationsteorier öppnar för en figurisk enthymemsyn, i och med att även figurer kan utgöra ”argumentationsscheman” som producerar enthymem. Walton och Macagno, ”Enthymemes, Argumentation Schemes and Topics”.

Enthymem och mening

I Perelmans och Olbrechts-Tytecas argumentationsteorier har auditoriet en framträdande plats. Det är auditoriet som avgör argumentens kvalitet och det måste talaren (eller skribenten eller vem det vara må) förhålla sig till. För att då i förväg, eller i de fall då vi inte har någon publik till hands, ändå kunna pröva våra tankar, så kan vi inget annat göra än att föreställa oss ett så klokt och vettigt auditorium som möjligt. Denna föreställda samling samtalspartners kan bidra med perspektiv som kan pröva validiteten hos mina enthymem. När vi arbetar med mer generella och filosofiska frågor bör vi föreställa oss vad Perelman och Olbrechts-Tyteca kallar ett *universellt auditorium*.⁹⁸ I vanlig vardagsargumentation med syfte att nå en eller flera specifika personer är det emellertid förstås rimligt att söka leva in i deras värden och föreställningar. Övertygande sker som sagt när auditoriet uppfattar samband som meningsfulla för dem, och uppenbarligen upplever vi ofta analogier, antiteser, metaforer och metonymier som meningsfulla, oavsett om de går att översätta till syllogismer. Deras giltighet kan emellertid aldrig bedömas utanför kontexten. I själva verket kan en helt korrekt slutledning, vars inre rationalitet ingen skulle få för sig att ifrågasätta, kunna uppfattas som meningslös. Det som publiken uppfattar som meningslöst övertygar helt enkelt inte. Det är i verklig kommunikation, visar det sig, oftare det mänskliga än det universellt giltiga, som förenar oss.

Ett försök till ny enthymemteori

Retorik är, som jag ser det, att söka skapa och dela meningar och att använda de meningarna produktivt i handling. Jag tror att enthymemet fångar denna rörelse mellan kluster av värden, vanor och försanthållanden och en ännu oförverkligad verklighet. En besläktad tanke presenterar Jeffrey Walker som sökt förstå Aristoteles enthymem genom att studera liknande idéer och kontexter i texter av Isokrates och Anaximenes. Walker menar att han funnit stöd för att enthymemet ska tolkas som en argumentatorisk vändning för att fånga förutsättningarna i konkreta och snabb föränderliga situationer. Enthymem skapar enligt Walker en sorts aha-upplevelse på basis av kluster av värden och försanthållanden.⁹⁹ Det är frestande att söka reducera denna process till något linjärt, för det är lättare att dela upp och isolera linjer (och ännu hellre delar av linjer) och sedan analysera dem en i taget, än att studera komplexa och intrikata nät av mening. Problemet är att en sådan linjär analys beskär vår förståelse av argumentationen på viktiga dimensioner. Det hindrar oss att se de meningsskapande processernas komplexitet och nyanser. En mängd samband kan ha giltighet, men som inte kan bedömas utanför sammanhanget. Det gör dem förstås också mer svårstuderade. Det är lockande att betrakta det som är svårt att undersöka, och särskilt det som är svårt att beskriva på ett säkert och otvetydigt sätt,

98 Perelman och Olbrechts-Tyteca, *The New Rhetoric*.

99 Jeffrey Walker, "The Body of Persuasion: A Theory of the Enthymeme" *College English*, no. 56 (1994). Walkers ihopbakning av olika antika ståndpunkter är emellertid inget som renlärliga filologisk sinnade forskare applåderar. Se tex Gaines, "The Contemporary Art of Practical Discourse".

som oväsentligt.

I vardagssammanhang så kan vi säga saker som ”Du har varit ute hela natten, du har bedragit mig”. Man kan förstås försöka konstruera ett sådant uttalande som en syllogism, men frågan är vad det egentligen ger oss för information. I språnget mellan satserna finns antagligen inte bara en lösning (som låter sig fångas i en syllogism) utan ett helt paket av känslor, antaganden, förhistorier och tolkningsramar. De är varken slumpvisa eller osammanhängande, men de hänger knappast ihop i ett kausalsamband som är möjligt att beskriva linjärt utan att reducera det. När någon frågar ”Varför tycker du så?”, eller ”Varför gjorde du så?”, så kan vi ofta svara med ett vettigt skäl. Men när vi står inför handlingar och ska välja, så är det enligt min erfarenhet sällan som vi har *ett* isolerat skäl. Ofta finns förhistorier, vanor, förgivettaganden, önsknningar och utlösande friktioner i sammanhanget, som alla samverkar och påverkar mitt val. En del är jag medveten om och andra inte. Var gränsen går mellan faktorerna och var orsakssambanden börjar och slutar är sällan möjligt att avgöra. Ändå förväntar vi oss ofta av varandra att vi ska kunna ange ett (eller flera) avgränsade skäl för våra åsikter och handlingar. Men om det nu sällan i verkligheten går så där linjärt till, om meningssambanden är mer komplexa, hur ska vi då kunna beskriva dem?

Ett förslag skulle kunna vara att använda koherensbegreppet för att beskriva denna meningsskapande process. Om logiken är konsten att skapa konsistens så skulle vi kunna se retoriken som konsten att skapa koherens, exempelvis mellan mitt förslag och den värdegrund publiken har. Med koherens menar jag egenskapen att ha en begriplig mening.¹⁰⁰ Då skulle topos peka mot de tanke- och handlingsvanor som inom en viss kulturgemenskap skapar koherens och ett enthymem skulle vara ett resonemang¹⁰¹ som hålls samman av ett topos. Man kan fråga sig hur praktisk en så bred enthymemförståelse är. Om alla de processer där människor lyckas kommunicera på sätt som de upplever som meningsfulla kan beskrivas som entymemiska så kan man oroa sig för att entymembegreppet förlorar sin pregnans. Min poäng är emellertid just att fokuseringen på pregnans, konsistens, otvetydighet och motsägelsefrihet tenderar att snäva in den analytiska blicken så att vi missar argumentationens komplexitet, nyanser och djupa förankring i vår livsvärld, vilket är allvarligt eftersom de är här meningsskapandet sker.

Jag menar alltså att enthymemet är processen när lyssnarens meningstruktur bildar koherens med talarens slutledning. När jag pratar med dig är det dina meningssstrukturer och konnotationer som avgör reaktionen på mina argument. Det är inte mina. Låt mig ge ett förenklat exempel. Två grannar står och pratar med varandra. Adam har hört hysteriska barnskrik genom väggen och oroar sig för vad som pågår hos grannarna, familjen Lundström. Berit, som uppfattar Adams bakomliggande topos ”barnmisshandel” svarar: ”Cilla (Lundström) är så snäll så hon kunde inte slå ihjäl en fluga. Det är helt osannolikt att hon skulle misshandla

100 Med *koherens* avser jag inte bara ett textuellt begrepp, utan också exempelvis temporal, spatiala och relationella förnimmelser.

101 *Resonemang* används här som substantiverat verb, och alltså inte för en artefakt (resonerandets restprodukt).

sitt barn.” Här är exempelvis det specifika toposet snällhet i farten. Berit kunde istället ha svarat att ”Cilla är kristen så det är otänkbart att hon skulle misshandla sitt barn”. Snäll-toposet tar tag i Adams meningsstrukturer kring snällhet (och inte kring kristenhet). En mängd konnotationer kring snällhet aktiveras. När det uppstår en relation mellan Adams meningsstrukturer och Berits slutsats – ”det är nog ingenting att oroa sig för”, så sker ett enthymem.

Koherensen kan skapas på olika sätt, exempelvis genom kategorisering, klassificering och definition, men också genom exempel, metonymi, analogi, metafor och berättelse.

Ovanstående svar – att Cilla är snäll, respektive att Cilla är kristen, kan beskrivas med topos av typen *att tillskriva någon en egenskap som är oförenlig/förenlig med en handling*.¹⁰² Adam och Berit skulle i sitt samtal kunna bruka topos av andra slag för att hitta fram till andra meningsstrukturer. Några exempel på argument med inspiration från Aristoteles toposrepertoar är Berit: ”Har inte du också givit barnen en dask när de bara inte lyssnat?” (svarar mot Aristoteles topos nr 6: *Att vända anklagelsen mot den som anklagar*), Berit: ”Cilla har varit bortrest. Det är morfar som passat barnen” (svarar mot topos nr 23: *Att bemöta rykten genom att visa på en annan förklaring till varför ryktet uppstått*), Adam: ”en vän till mig bodde granne med en kille som han misstänkte misshandlade sin fru. Men han var ju så schysst i tvättstugan och min kompis tänkte att han hade nog missuppfattat situationen och dessutom ville han inte lägga sig i. På påskafton slog den här killen ihjäl sin fru.” (topos nr 16: *Analogi*), Adam: ”Lilla Lovisa hade precis sådana blåmärken igår som är vanliga efter misshandel” (topos nr 17: *Om två resultat är de samma så är också deras orsaker de samma*). Det som händer när dessa argument väcker gensvar och det uppstår enthymem är två saker. Det ena är att argumentets topos anropar en meningsstruktur hos lyssnaren, exempelvis föreställningar kring snällhet, eller egna erfarenheter av att ha förlorat civilkuraget. Det andra är att kopplingsrörelsen *i sig* anropar meningsstrukturer, men av en lite annorlunda art. Vi godkänner exempelvis analogier, definitioner och hänvisningar till egenskaper som giltiga argumentationsstrategier för att vi uppfattar dem som meningsfulla. De är inte naturgivna. Vi tar olika typer av kopplingsrörelser på olika allvar i olika situationer. Det gör vi för att vi är mer vana vid vissa sätt att tänka och argumentera än vid andra, och för att vi är infostrade i att olika typer av diskursiva operationer används i olika sammanhang. I statsvetenskap ser vi med större misstänksamhet på berättelser än i antropologi. Kategorisering och definition är självklart giltiga kopplingsrörelser i många väst-europeiska sammanhang, men inte alls lika givna i vissa andra kulturer. Det betyder att enthymemen inte bara kan knyta an till olika vanor i form av försanthållanden och värden. De måste också förhålla sig till våra vanor i form av tankeoperationer.

Enthymemet är rörelsen från talarens tes till lyssnarens upplevelse av världen och tillbaka till talarens tes.¹⁰³ Lyssnaren ser emellertid inte (och förstås inte talaren heller) världen öga mot öga och i sin helhet. Lyssnaren möter situationen genom raster av tidigare erfarenheter, perspektiv och beskrivningar. Det är inte bara så att olika

102 Vilket Perelman och Olbrecht-Tyteca kunde tänkas kalla för ett koexistensresonemang.

103 Givetvis kan det också vara rörelsen mellan olika röster i tänkarens inre reflektion.

människor kan tilldela världen olika mening, utan också så att en och samma person kan projicera olika mening på ett och samma fenomen. Det finns en frihet. De topos som talaren erbjuder kan, om han varit lyhörd och gjort en bra analys (eller haft tur) slå an, eller haka i, eller passa samman med, meningsstrukturer hos lyssnaren. Då uppstår enthymem.

Enthymem har en övertygande kraft, men det är inte säkert för den sakens skull att de leder till att lyssnaren byter åsikt. Han kanske i bästa fall nyanserar sin åsikt, eller lägger en invändning mot sina vanliga tankemönster på lager för framtiden. Ett enthymem kan visserligen förstärka en meningsstruktur på bekostnad av en annan. Jag tror emellertid att vi sällan i vardagslivet byter åsikt utifrån ett enskilt enthymem. När man arbetar med ickenödvändiga argument behövs ofta flera samverkande och sinsemellan koherenta enthymem för att åstadkomma ett perspektivbyte. Dessutom ska vi komma ihåg att argumentation sällan är monologisk. I de flesta diskussioner söker båda parter övertyga varandra och även i vår inre dialog finns ofta flera röster. Jag är övertygad om att en och samma människa kan omfatta flera parallella och delvis motstridiga meningsstrukturer, men som var och en har en inre koherens. Jag har till exempel i arbetet med den här texten haft nytta av att studera enthymem som syllogismer. Jag uppfattar dessutom många argument för detta synsätt som kloka och rimliga. Samtidigt är jag helt övertygad om att det är en problematisk och reducerande beskrivning som jag dessutom vill kunna bortse från.

Denna vår mänskliga tendens till mångperspektivism innebär att enthymemen inte står för sig själva även om de har en kraftig underbyggnad av meningsstruktur. De kan möta motstånd, inte bara av andra konkurrerande enthymem med lika kraftig underbyggnad, utan också själva bli ifrågasatta och isärplockade. De kan också vidareutvecklas till nya meningsstrukturer som kan leva harmoniskt bredvid varandra som potentiella tänkesätt för framtidens olika situationer. Ibland är det först inför verklighetens dilemman, när man måste fatta beslut och handla, som man tvingas göra val mellan olika perspektiv. Det rör sig dock ofta om tillfälliga val. Man kan mycket väl ha kvar en meningsstruktur i sin repertoar även om man ibland tvingas välja att handla i enlighet med en annan som man också omfattar.

Kanske kan man förstå dessa processer utifrån Jean Piagets teorier. Piaget talar om *assimilation* och *ackommodation*. Assimilation är när vi observerar vår omgivning och adderar eller införlivar denna kunskap med våra tidigare kognitiva strukturer. Ibland uppför sig emellertid inte världen som väntat – då tvingas vi istället att rekonstruera vår förståelse eller världsbild – det vill säga ackommodera.¹⁰⁴ Lennart Hellpong menar att övertygandeprocessen kan beskrivas utifrån Piagets termer. *Assimilativ persuasion* är övertygande som får lyssnaren att acceptera en åsikt som visserligen är ny för dem på det vis den är formulerad, men som ändå går att förena med deras synsätt och världsbild. *Akkommodativ persuasion* är övertygande då lyssnaren måste tänka om på väsentliga sätt.¹⁰⁵ Låt oss nu fråga oss vad enthymemet har

104 Jean Piaget, *Språk och tanke hos barnet* (Liber Förlag, Malmö, 1984)

105 Lennart Hellpong, *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik* (Studentlitteratur, Lund, 2004), s 204

för roll i dessa två processer. Anropandet av lyssnarens meningsstrukturer är förstås ett försök att åstadkomma assimilation. Om min åsikt är lätt att förena med dina meningsstrukturer så är du snart övertygad (men då var vi antagligen ganska överens från början fast vi inte såg det). Anta istället att vi är djupt oense. Vi ser på världen på helt olika sätt. Hur mycket jag än vill att du ska se på världen på mitt sätt så kan jag inte begära av dig att du ska ta ett skutt över till min förståelsehorisont. Då måste jag hjälpa dig att byta perspektiv eller paradigm, genom att anropa andra meningsstrukturer, andra fält av försanthållanden och antaganden, som du också omfattar och använda dem som hävstång. Det skulle innebära att det egentligen inte finns någon ren ackommodation i övertygandeprocessen (och frågan är om det alls kan finnas det i kognitiv utveckling) utan att assimilation är en viktig beståndsdel även i ackommodation. Det här beskrivningen kan emellertid få det att låta som en rent kognitiv (om än social) process och som en process där lyssnaren är passiv, men så enkelt tror jag inte att det är. Det räcker inte med att pricka rätt med topos som passar lyssnaren och sedan bara liksom inträffar enthymemet – en förutsättning är också att lyssnaren vill skapa koherens och själv aktivt, men säkert ofta omedvetet, bidrar med möjliga tankestrukturer, eller med att i sitt inre liksom iscensätta dem som talaren erbjuder.¹⁰⁶

Piagets teori innebär en underliggande föreställning om en linjär tankeutveckling, även om det inte är en rak linje, eftersom han räknar med ackommoderande skutt år sidan ibland. I bakgrunden finns emellertid en hegeliantsk inspirerad föreställning om *aufgehoben*, att det gamla finns kvar i det nya. Denna parallella eller ackumulativa syn på tankeutvecklingen har ofta skymts av intresset för Piagets mer linjära assimilations- och ackommodationsprocesser. I själva verket är *ackumulation* en viktig, men helt försummad, del av vår tankeutveckling och även i studiet av argumentationsprocessen. *Ackumulation* skulle vi alltså kunna kalla samlandet av olika perspektiv och möjligheter. Oftare än att vi byter uppfattning efter att ha blivit övertygade, så vidgar vi vår repertoar av tankesätt. Det gäller förstås särskilt i icke-nödvändiga frågor. Vi kan i allmänhet fortfarande tänka på det gamla sättet. Meningsstrukturerna och argumenten finns kvar. Även om vi blivit övertygade om att rösta blått den här gången, så kan vi fortfarande tänka rött, och tvärt om. Vi kan ha nytta av det i vissa situationer, och inte minst kan det hjälpa oss att förstå och även argumentera med den som tänker som jag tänkt förut. Det betyder att enthymemen är momentana, kontingenta och situerade. Det är inte till exempel stabila enheter i vår personlighet. De har inte heller en existens utanför oss, som någon sorts objekt. När vi pratar om enthymem förväxlar vi emellertid ofta den språkliga rörelsen med dess språkliga resultat eller restprodukt, men enligt min mening bör enthymemen alltså snarare beskrivas som processer eller händelser. Det i sig är kan-

106 Anders Sigrell förundras över hur försökspersonerna i en studie går långt för att överbrygga klyftan i enthymem med långa avstånd mellan premisser och slutsatser, och hur de till och med lyckas se samband i non sequitur-argument. Han lyfter fram Grices kooperationsprincip för att beskriva detta fenomen. Kanske är det så att vi har en långtgående samsambandsdrift (kulturellt skapat eller biologisk) som motiverar oss att söka se sammanhang. Sigrell, *Att övertyga mellan raderna*.

ske inte särskilt originellt. Det är många forskare som betonat det processuella i sin analys av argumentation (även om färre antytt det om just enthymemet). Enligt mitt förmenande är enthymem sådana processer då lyssnarens meningsstruktur bildar koherens med talarens slutledning.

Enthymemet är primärt

När vi beskriver enthymemet mot bakgrund av syllogismen så riskerar vi att se syllogismen som det primära och enthymemet som ett nödvändigt men problematiskt substitut. Ser man emellertid enthymem som meningsskapande processer så blir det möjligt att se enthymemet som paradigmet och syllogismen som ett specialfall. På sätt och vis tycker jag att föreställningen om syllogismens prioritet är lika märklig som att anta att grammatiken kommer före språkbruket (vilket i och för sig inte hindrat många från att se språket just så).

Med detta omvända perspektiv på relationen mellan syllogism och enthymem faller en hel del på plats. Syllogismen blir en hårt reglerad specialinstans av enthymemet (kanske är snarare analogin, metaforen eller exemplet paradigmiskt). Syllogismen blir fälttypisk för vissa av resonerandets domäner – så som logiken, även om den givetvis spiller över som en bland många möjliga resonemangsformer inom andra fält. Eftersom syllogismens domän prioriterar det oföränderliga och generella, och syllogismen söker fånga just detta och därmed är oberoende av lyssnarens medgivande, så förlorar vi ingenting genom att tala om den som ett ting eller ett substantiv. Gör vi det däremot om enthymem i allmänhet så riskerar vi lägga de mest väsentliga aspekterna i skuggan.

Ett sådant här synsätt öppnar också upp för att se premisser som specialinstanser av meningsstrukturer (eller av doxor) och för att se begreppen som särfall av topos. Man kan till och med pröva tanken på logisk koherens som särfall av allmän koherens, och på logik som en särskild retorik och landa i skönt sällskap av teoretiker som uttryckt liknande funderingar så som Perelman och Olbrechts-Tyteca, Samuel Ijsseling¹⁰⁷ och Ernesto Grassi¹⁰⁸.

107 Samuel Ijsseling, *Rhetoric and Philosophy in Conflict: an Historical Survey* (M. Nijhoff, The Hague, 1976).

108 Ernesto Grassi, *Rhetoric as Philosophy: The Humanist Tradition* (Southern Illinois University Press, Carbondale, 2001).

Litteratur

- Ad Herennium: de ratione dicendi ad C. Herennium.* Retorikförlaget, Åstorp: 2009.
- Anaximenes. *Rhetorica ad Alexandrum.* London: 1937.
- Aristoteles. *Den nikomachiska etiken.* Daidalos, Göteborg: 1988.
- Aristoteles. *On Rhetoric.* Loeb, Harvard University Press, London: 1994.
- Aristoteles. *Retorik.* Museum Tusulanums Forlag, København: 1991.
- Aristoteles. *The Rhetoric of Aristotle.* Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J.: 1960.
- Aristotle. *The Categories; On Interpretation; Prior Analytics.* Harvard University Press London: 1983.
- Aristotle. *On Rhetoric: a Theory of Civic Discourse.* Oxford University Press, Oxford: 1991.
- Aristotle. *Posterior Analytics.* Oxford University Press, Oxford: 1997.
- Aristotle. *Prior Analytics.* Oxford University Press, Oxford: 2009.
- Aristotle. *The Rhetoric of Aristotle: with a Commentary.* University Press, Cambridge: 1877.
- Arnauld, Antoine och Pierre Nicole. *Logic, or The Art of Thinking.* Cambridge University Press, Cambridge: 1996.
- Baldwin, Charles Sears. *Ancient Rhetoric and Poetic.* The Macmillan company, New York: 1924.
- Billig, Michael. *Arguing and Thinking: a Rhetorical Approach to Social Psychology.* Cambridge University Press, Cambridge: 1996.
- Bitzer, Lloyd. "Aristotle's Enthymeme Revisited." *Quarterly Journal of Speech* 45 (1959).
- Black, Max. *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy.* Cornell University Press, Ithaca, N.Y.: 1962.
- Booth, Wayne C. *Modern Dogma and the Rhetoric of Assent.* Chicago University Press, Chicago: 1974.
- Braet, Antoine C. "Ethos, Pathos and Logos in Aristotle's 'Rhetoric': A Re-examination." *Argumentation* 6 (1992).
- Brinton, Alan. "Pathos and the 'Appeal to Emotion': An Aristotelian Analysis." *History of Philosophy Quarterly* 5 (1988).
- Catana, Leo. *Vico and Literary Mannerism : a Study in the Early Vico and his Idea of Rhetoric and Ingenuity.* Peter Lang, New York: 1999.
- Cicero, Marcus Tullius. *On the Ideal Orator (De oratore).* Oxford University Press, Oxford: 2001.
- Conley, Thomas. "The Enthymeme in Perspective." *Quarterly Journal of Speech* 70 (1984).
- Conley, Thomas. "'Logical Hylomorphism' and Aristotle's Koinoi Topoi." *Central States Speech Journal* 29 (1978).
- Cronkhite, Gary. "The Enthymeme as Deductive Rhetorical Argument." *Western Speech* nr. 30 (1966).
- De Quincey, Thomas. "Rhetoric", i: *The Collected Writings of Thomas De Quincey.* Edinburgh: 1890.
- Eemeren, Frans van, och Piet Houtlosser. "Strategic Maneuvering: A Synthetic Recapitulation." *Argumentation* 20 (2006).
- Eemeren, Frans van, Tjark Kruiger, och Rob Grootendorst. *Handbook of Argumentation Theory: a Critical Survey of Classical Backgrounds and Modern Studies.* Foris, Dordrecht: 1987.
- Ehninger, Douglas, och Wayne Brockriede. *Decision by Debate.* Dodd, Mead and Co, New York: 1978.
- Fahnestock, Jeanne. "Aristotle and Theories of Figuration", i: Gross and Walzer (red), *Rereading Aristotle's Rhetoric.* Southern Illinois University Press, Carbondale: 2000.
- Fahnestock, Jeanne. *Rhetorical Figures in Science.* Oxford University Press, New York: 1999.
- Farrell, Thomas. "Aristotle's Enthymeme as Tacit Reference", i: Gross and Walzer (red), *Rereading Aristotle's Rhetoric.* Southern Illinois University Press, Carbondale: 2000.
- Fisher, Walter. "Uses of the Enthymeme." *Speech Teacher*, nr. 13 (1964).
- Gaines, Robert. "The Contemporary Art of Practical Discourse", i: Gross and Walzer (red), *Rereading Aristotle's Rhetoric.* Southern Illinois University Press, Carbondale: 2000.
- Garver, Eugene. *Aristotle's Rhetoric: an Art of Character.* University of Chicago Press, Chicago; London: 1994.

- Grassi, Ernesto. *Rhetoric as Philosophy: the Humanist Tradition*. Southern Illinois University Press, Carbondale: 2001.
- Grimaldi, William. "Studies in the Philosophy of Aristotle's Rhetoric." *Hermes* 25 (1972).
- Gross, Alan G. *The Rhetoric of Science*. Harvard University Press, Cambridge, Mass: 1990.
- Hellspong, Lennart. *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik*. Studentlitteratur, Lund: 2004.
- Holmberg, Carl. "Dialectical Rhetoric and Rhetorical Rhetoric." *Philosophy and Rhetoric*, nr. 10 (1977).
- Ijsseling, Samuel. *Rhetoric and Philosophy in Conflict: an Historical Survey*. M. Nijhoff, The Hague: 1976.
- Isokrates. *Isocrates: in three volumes*. 2. Harvard University Press, London, Cambridge: 1929.
- Jackson, Sally, och Scott Jacobs. "Structure of Conversational Argument: Pragmatic Bases for the Enthymeme." *Quarterly Journal of Speech*, nr. 66 (1980).
- Johnstone, Christopher Lyle. "An Aristotelian Trilogy: Ethics, Rhetoric, Politics, and the Search for Moral Truth." *Philosophy of Rhetoric*, nr. 20 (1980).
- Kennedy, George Alexander. *Aristotle: On Rhetoric: a Theory of Civic Discourse*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Kuhn, Thomas. *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. Thales, Stockholm: 1997.
- Lakoff, George, och Mark Johnson. *Metaphors We Live by*. University of Chicago Press, Chicago: 2003.
- Lanham, Richard. *A Handlist of Rhetorical Terms: a Guide for Students of English Literature*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles: 1991.
- Lanigan, Richard. "Enthymeme: The Rhetorical Species of Aristotle's Syllogism." *Southern Speech Communication Journal*, nr. 39 (1973).
- Lund Klujeff, Marie. "Retoriske figurer og stil som argumentation." *Rhetorica Scandinavica* 45 (2008).
- Lunsford, Andrea, och Lisa Ede. "On Distinctions Between Classical and Modern Rhetoric", i: Connors, Ede and Lunsford (red) *Essays on Classical Rhetoric and Modern Discourse*. Southern Illinois University Press, Carbondale: 1984.
- Madden, Edward H. "Aristotle's Treatment of Probability and Signs." *Philosophy of Science* 24, nr. 2 (1957)
- McBurney, James Howard. "The Place of the Enthymeme in Rhetorical Theory", *Speech Monographs* nr. 3 (1936)
- McCloskey, Deirdre. *The Rhetoric of Economics*. University of Wisconsin Press, Madison, Wis.: 1998.
- Miller, Arthur, och John Bee. "Enthymemes: Body and Soul" *Philosophy and Rhetoric* nr. 5:4 (1972)
- Nietzsche, Friedrich. *Samlade skrifter, band 2. Otidsenliga betraktelser I-IV / Efterlämnade skrifter 1872-1875*. Symposium, Eslöv: 2005.
- Nussbaum, Martha Craven. *Känslans skärpa, tankens inlevelse: essäer om etik och politik*. Symposium, Stockholm: 1995.
- Perelman, Chaim. *Retorikens imperium: retorik och argumentation*. Brutus Östlings bokförl. Symposium, Eslöv: 2004.
- Perelman, Chaim, och Lucie Olbrechts-Tyteca. *The New Rhetoric: Treatise on Argumentation*. University of Notre Dame Press, Notre Dame: 1969.
- Piaget, Jean. *Språk och tanke hos barnet*. Liber Förlag, Malmö: 1984.
- Quandahl, Ellen. "Aristotle's Rhetoric: Reinterpreting Invention." *Rhetoric Review*, nr. 4 (1986).
- Quintilian. *The Institutio Oratoria*. Harvard University Press; W. Heinemann, Cambridge, Mass, London: 1920.
- Quintilianus, Marcus Fabius. *Den fulländade talaren*. Wahlström & Widstrand, Stockholm: 2002.
- Selander, Staffan, Lennart Hellspong, och Maria Wolrath Söderberg. "Final Report for the Project Rhetoric in Teacher Training for Scientific and Technical Professions (116/G03)." [NSHU www.nshu.se/download/4728/116g03slutrapportselander.pdf](http://www.nshu.se/download/4728/116g03slutrapportselander.pdf).

- Sigrell, Anders. *Att övertyga mellan raderna: en retorisk studie om underförståddheter i modern politisk argumentation*. Rhetor förlag, Åstorp: 2001.
- Tindale, Christopher. *Acts of Arguing: A Rhetorical Model of Argument*. State University of New York Press: 1999.
- Walker, Jeffrey. "The Body of Persuasion: A Theory of the Enthymeme." *College English*, nr. 56 (1994).
- Walton, Douglas och Fabrizio Macagno. "Enthymemes, Argumentation Schemes and Topics" *Logique & Analyse* 205 (2009).
- Van Eemeren, Frans, och Rob Grootendorst. *Argumentation, Communication and Fallacies*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale: 1992.
- Wheelwright, Philip Ellis. *Metaphor & Reality*. Indiana University Press, Bloomington: 1975.
- Vico, Giambattista. *On the Study Methods of Our Time*. Cornell University Press, Ithaca, N.Y.: 1990.
- Wolrath Söderberg, Maria. "En metaforisk didaktik", i: Geer and Malmbjer (red), *Språk på tvärs*. Stockholm: 2004.
- Wolrath Söderberg, Maria. *Finns det genvägar till klokhet? Retorik som konsten att överväga*. Studentlitteratur, Lund: 2003.